

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої
освіти

на тему:

**«Напрями покращення структури аграрного експорту як
чинника економічного зростання України»**

Виконав здобувач вищої освіти
2 курсу, групи МЕВ-22м(1,4)
ОПП «Міжнародні економічні
відносини»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»

_____ Корнієнко С.В.
« ____ » _____ 2024 р.

Керівник роботи
д.е.н., професор
_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2024 р.

Рецензент _____

м. Кропивницький

Центральноукраїнський національний технічний університет
 Факультет Економічний
 Кафедра Міжнародних економічних відносин
 Рівень вищої освіти Магістр
 Галузь знань 29 «Міжнародні відносини»
 Спеціальність 292 «Міжнародні економічні відносини»
 Освітньо-професійна програма «Міжнародні економічні відносини»

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Завідувач кафедри
 _____ Іван МИЦЕНКО
 «_____» _____ 2023 року

**ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
 ЗА ДРУГИМ (МАГІСТЕРСЬКИМ) РІВНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ
 ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Корнієнка Сергія Васильовича

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи

Напрями покращення структури аграрного експорту як чинника економічного зростання України

2. Керівник роботи

Миценко Іван Михайлович д.е.н., професор

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

3. Строк подання роботи до захисту _____

4. Мета та завдання кваліфікаційної роботи Метою дослідження є визначення напрямів покращення структури аграрного експорту як чинника економічного зростання України.

Завдання: вивчення основних тенденцій та закономірностей розвитку світової торгівлі аграрною продукцією в умовах глобалізації; - систематизація теоретичних положень, що визначають вплив аграрного експорту на економіку країн, що розвиваються; - узагальнення методичних підходів до дослідження аграрного експорту та його впливу на економічне зростання; - аналіз позицій України на світовому ринку продовольства; - оцінка динаміки та структурних особливостей аграрного експорту України; - визначення ризиків та загроз розвитку аграрного експорту в умовах воєнного стану; - обґрунтування напрямів удосконалення структури українського експорту аграрної продукції; - визначення заходів щодо покращення структури аграрного експорту України.

5. Консультанти по роботі, із зазначенням розділів роботи

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Розділ 1	проф. Миценко І.М.		
Розділ 2	проф. Миценко І.М.		
Розділ 3	проф. Миценко І.М.		

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір теми і об'єкта дослідження	01.06.2023-01.08.2023	
2	Розробка завдання на кваліфікаційну роботу, складання календарного плану його виконання	02.08.2023-15.08.2023	
3	Опрацювання навчальної та наукової літератури і складання плану роботи	16.08.2023-03.09.2023	
4	Проведення наукових досліджень, обробка фактичного матеріалу	04.09.2023-06.10.2023	
5	Написання тексту 1-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	07.10.2023-23.10.2023	
6	Написання тексту 2-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	24.10.2023-11.11.2023	
7	Написання тексту 3-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	12.11.2023-30.11.2023	
8	Усунення недоліків, написання остаточного варіанта тексту, оформлення кваліфікаційної роботи	01.12.2023-10.12.2023	
9	Перевірка на плагіат	11.12.2023-31.12.2023	
10	Отримання відгуку наукового керівника	01.01.2024-10.01.2024	
11	Зовнішнє рецензування роботи	11.01.2024-21.01.2024	
12	Захист кваліфікаційної роботи на засіданні екзаменаційної комісії		

Дата видачі завдання

«___»_____ 2023 року

Підпис керівника

(прізвище та ініціали)

Завдання прийнято до виконання

«___»_____ 2023 року

Підпис здобувача

Анотація

Напрями покращення структури аграрного експорту як чинника економічного зростання України. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “магістр” за освітньо-професійною програмою «Міжнародні економічні відносини» зі спеціальності «Міжнародні економічні відносини» – Центральноукраїнський національний технічний університет. – Кропивницький. – 2024.

У роботі досліджено основні тенденції та закономірності розвитку світової торгівлі аграрною продукцією в умовах глобалізації. Систематизовано теоретичні положення щодо впливу аграрного експорту на економіку країн, що розвиваються. Узагальнено методичні підходи до дослідження аграрного експорту та його впливу на економічне зростання. Проаналізовано позиції України на світовому ринку продовольства, динаміку та структурні особливості аграрного експорту України. Визначено ризики та загрози розвитку аграрного експорту України в умовах воєнного стану. Обґрунтовано напрями удосконалення структури українського експорту аграрної продукції. Визначено заходи щодо покращення структури аграрного експорту України.

Ключові слова: сільськогосподарська продукція, експорт, агропродовольство, товарна структура, економічне зростання

Anotation

Directions for improving the structure of agricultural exports as a factor of economic growth of Ukraine. – Manuscript.

Qualifying work on obtaining a higher education degree "Master" in the educational-professional program "International Economic Relations" in the specialty "International Economic Relations". – 2024.

In the master's thesis, the main trends and regularities of the development of world trade in agricultural products in the conditions of globalization were investigated. Theoretical provisions regarding the influence of agricultural exports on the economy of developing countries are systematized. Methodological approaches to the study of agricultural export and its impact on economic growth are summarized. The position of Ukraine on the world food market, the dynamics and structural features of Ukraine's agricultural exports are analyzed. Risks and threats to the development of agricultural exports of Ukraine in the conditions of martial law are identified. The directions for improving the structure of Ukrainian export of agricultural products are substantiated. Measures to improve the structure of agricultural exports of Ukraine have been determined.

Key words: agricultural products, export, agro-food, commodity structure, economic growth

Зміст

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОРГІВЛІ АГРАРНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	9
1.1. Світова торгівля аграрною продукцією: основні тенденції та закономірності в умовах глобалізації	9
1.2. Значення аграрного експорту для економіки країн, що розвиваються	17
1.3. Методика дослідження аграрного експорту та його впливу на економічне зростання	24
Висновки до розділу	30
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ АГРАРНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ.....	32
2.1. Позиції України на світовому продовольчому ринку	32
2.2. Динаміка та структурні особливості аграрного експорту України.....	41
2.3. Ризики та загрози розвитку аграрного експорту в умовах воєнного стану	49
Висновки до розділу	58
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ АГРАРНОГО ЕКСПОРТУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	60
3.1. Обґрунтування напрямів удосконалення структури українського експорту аграрної продукції.....	60
3.2. Заходи щодо покращення структури аграрного експорту України....	67
Висновки до розділу	77
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83

Вступ

Актуальність теми. В умовах подальшої глобалізації ринків відбувається посилення конкурентної боротьби між країнами у різних сферах, зокрема й у торгівлі сільськогосподарською продукцією. Поступове усунення торговельних бар'єрів, зростання попиту на продукцію кращої якості та підвищення стандартів, безперервна зміна торговельних преференцій і висока вартість дотримання нових правил торгівлі обумовлюють виникнення нових проблем, які перешкоджають конкурентоспроможності виробників агропродовольства як на світовому, так і на внутрішньому ринках. Через виклики глобалізації та протекціоністські заходи окремих країн та інтеграційних об'єднань українські експортери аграрної продукції також стають більш вразливими до змін кон'юнктури світового ринку продовольства. В умовах війни ці проблеми ускладнилися низкою загроз, що виникають внаслідок знищення агресором сільськогосподарських угідь, основних фондів та техніки аграрних підприємств, руйнування зерносховищ та погіршення логістики експорту аграрної продукції.

У структурі аграрного експорту України переважають зернові культури, які характеризуються низьким рівнем доданої вартості, що обумовлює низьку ефективність експорту. Крім цього, в умовах обмежених можливостей транспортування значних обсягів вантажів морськими шляхами загострюються проблеми зі зберіганням цієї продукції та виникнення істотних збитків підприємств. Незважаючи на лібералізацію торгівлі з країнами ЄС, експорт аграрної продукції стикається із значними обмеженнями, що запроваджують окремі країни-члени ЄС. Відповідно, актуальним науковим завданням є визначення напрямів удосконалення товарної структури аграрного експорту, що дозволить підвищити ефективність експортних операцій за рахунок збільшення виробництва та постачання за кордон продукції з вищим рівнем доданої вартості.

Метою роботи є визначення напрямів покращення структури аграрного експорту як чинника економічного зростання України.

Відповідно до мети окреслимо наступні **завдання**:

- вивчення основних тенденцій та закономірностей розвитку світової торгівлі аграрною продукцією в умовах глобалізації;
- систематизація теоретичних положень, що визначають вплив аграрного експорту на економіку країн, що розвиваються;
- узагальнення методичних підходів до дослідження аграрного експорту та його впливу на економічне зростання;
- аналіз позицій України на світовому ринку продовольства;
- оцінка динаміки та структурних особливостей аграрного експорту України;
- визначення ризиків та загроз розвитку аграрного експорту в умовах воєнного стану;
- обґрунтування напрямів удосконалення структури українського експорту аграрної продукції;
- визначення заходів щодо покращення структури аграрного експорту України.

Об'єктом дослідження є експорт сільськогосподарської продукції з України.

Предметом дослідження є визначення напрямів покращення структури аграрного експорту як чинника економічного зростання України.

Методи дослідження. Теоретико-методичним підґрунтями роботи стали положення теорій глобалізації, міжнародних відносин, міжнародної торгівлі, міжнародної конкурентоспроможності та економічного зростання. У роботі використані наступні методи дослідження: методи аналізу та синтезу (для дослідження основних тенденцій та закономірностей розвитку світової торгівлі аграрною продукцією в умовах глобалізації; аналізу позицій України на світовому ринку продовольства, визначення ризиків та загроз розвитку аграрного експорту в умовах воєнного стану); метод індукції та дедукції (для систематизації теоретичних положень щодо впливу аграрного експорту на економіку країн, що розвиваються); метод узагальнення (для обґрунтування

методики дослідження аграрного експорту та оцінки його впливу на економічне зростання); графічний метод, динамічний та структурний аналіз (для оцінки динаміки та структурних особливостей аграрного експорту України); кореляційно-статистичний аналіз (для оцінки впливу структури аграрного експорту на економічне зростання України); абстрактно-логічний метод (для обґрунтування напрямів та заходів щодо удосконалення товарної структури аграрного експорту України).

Інформаційною основою роботи стали наукові статті та монографії зарубіжних та вітчизняних вчених, присвячені проблемам розвитку сільськогосподарського сектору економіки та удосконалення товарної структури аграрного експорту, аналітичні матеріали Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, Організації економічного співробітництва та розвитку та Світового банку, дані Державної служби статистики України щодо аграрного експорту.

Основний зміст роботи викладений на 74 сторінках. Робота містить 6 таблиць та 12 рисунків. Список використаної літератури налічує 80 позицій та розміщений на 8-ми сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОРГІВЛІ АГРАРНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1.1. Світова торгівля аграрною продукцією: основні тенденції та закономірності в умовах глобалізації

Сільське господарство залишається однією із стратегічно важливих галузей світового господарства. Це забезпечує продовольчу безпеку держав та багато сировини для інших суміжних галузей промисловості та виробництва. У країнах із середнім і низьким рівнем доходу зайнятість у сільському господарстві залишається високою, тоді як у розвинутих економіках вона незначна. Проте відмінності у продуктивності між цими двома групами країн є суттєвими, що також впливає на торгівлю продуктами харчування та сільськогосподарською продукцією. За останнє десятиліття обсяги сільськогосподарського виробництва та торгівлі аграрною продукцією значно зросли, що обумовлено збільшенням чисельності населення в світі, підвищенням цін на товари, скороченням бідності та вищими доходами в країнах, що розвиваються, а також політикою щодо лібералізації торгівлі сільськогосподарською та продовольчою продукцією.

Формування стійких та інклюзивних продовольчих систем має вирішальне значення для досягнення світових цілей розвитку, а сільське господарство розглядається фахівцями Світового банку як «один із важливих інструментів подолання бідності, підвищення добробуту та забезпечення продовольством близько 10 мільярдів людей до 2050 року» [1]. Зростання в сільськогосподарському секторі в «два-чотири рази ефективніше підвищує доходи найбідніших верств населення порівняно з іншими секторами економіки, а частка сільськогосподарського сектору становить 4% світового валового внутрішнього продукту (ВВП), а в окремих найменш розвинених країнах частка сільського господарства може перевищувати 25% ВВП» [Там же].

За даними Світового банку, виробництво сільськогосподарської продукції збільшилося «з 1,1 трлн дол. США у 1990 р. до 3,4 трлн дол. США у 2018 р. (у

поточних цінах)» [2]. При цьому зауважимо, що в останні кілька десятиліть відбулося зростання доданої вартості при виробництві сільськогосподарської продукції (рис. 1.1). Так, загалом у світовому ВВП додана вартість, створена у сільському господарстві, збільшилася з 3,2% у 2005 р. до 4,4% у 2020 р. із незначним зниженням у 2021-2022 рр. (до 4,3%).

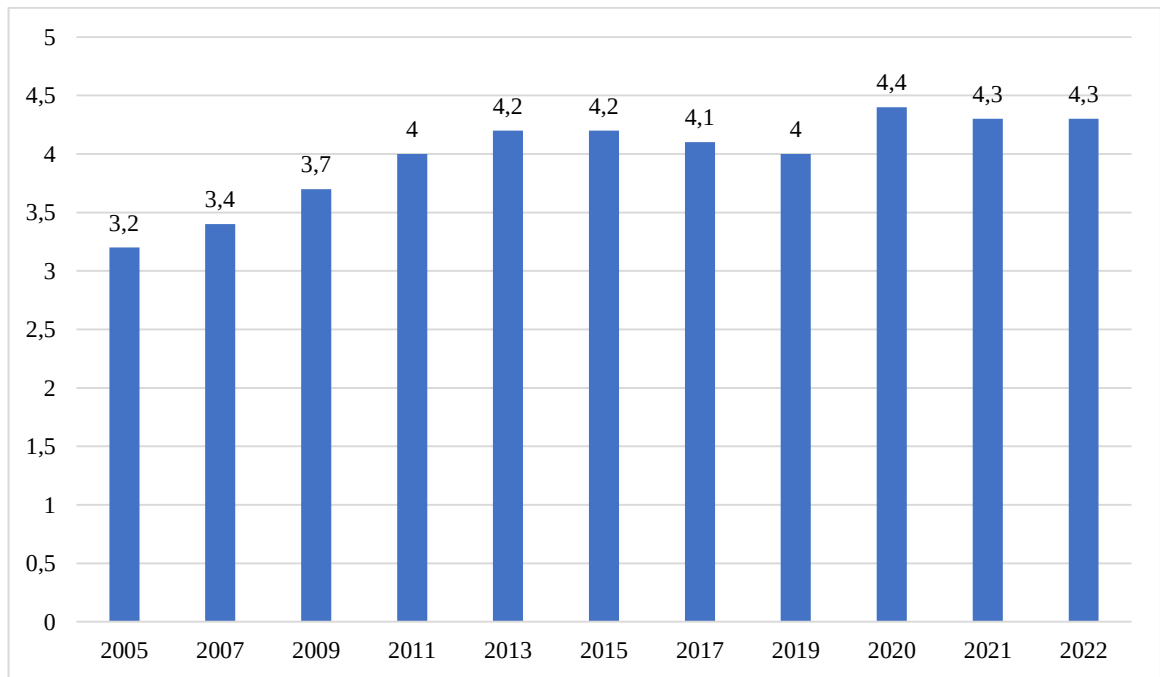

Рис. 1.1. Динаміка доданої вартості у сільському господарстві у 2005-2022 рр., % від світового ВВП

Джерело: побудовано автором за даними Світового банку [3]

У Звіті Продовольчої та сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (FAO) за 2019 рік вказується, що «вартість глобальних потоків торгівлі сільськогосподарською та харчовою продукцією зросла в п'ять разів за останні три десятиліття» [4]. Зокрема, експорт продовольства (за винятком риби) у 1997 р. становив 304 млрд дол. США, а у 2007 р. - збільшився до 618 млрд дол. США та до 1,26 трлн дол. США - у 2017 році [Там же]. Європа залишається лідером світової торгівлі сільськогосподарською продукцією, про що свідчать найвищі обсяги експорту (428 млрд дол. США) та імпорту (417 млрд дол. США) продовольства у 2017 р. Америка є найбільшим нетто-експортером, а Азія – найбільшим нетто-імпортером. Експорт американського континенту в

2017 р. склав 303 млрд дол. США, а імпорт - 174 млрд дол. США. Упродовж 2000-х років країни Америки зміцнили свої позиції як глобальні постачальники таких сільськогосподарських товарів, як пшениця, кукурудза, соя та м'ясо.

Статистика міжнародної торгівлі свідчить, що Америка та Європа домінують у світовому експорті пшениці та м'яса, а Сполучені Штати є провідним світовим виробником цих продуктів [5]. Слід зазначити, що країни з перехідною економікою, такі як Польща та Білорусь, у 2017 р. входили до списку 10 найбільших світових експортерів м'яса. Польща посідала друге місце після США, експорт м'яса з Польщі у 2017 р. становив 918 млн дол. Країни Європи, у т. ч. й Україна поступово перейшли від нетто-імпортера сільськогосподарської продукції до нетто-експортера, що частково обумовлено стагнацією економіки та незмінним показником споживання на одну особу, що обмежує внутрішній попит [6]. У 2017 р. експорт пшениці з України становив 2,8 млрд дол. США. Країни Азії імпортували сільськогосподарської та харчової продукції на 377 млрд дол., а експортували – лише на 206 млрд дол. США [Там же].

Сільське господарство є дуже особливим сектором національної економіки, тому його зовнішня торгівля також відрізняється від інших секторів економіки. Упродовж останніх десятиліть структура торгівлі сільськогосподарськими та продовольчими товарами дедалі більше змінювалася, про що свідчить збільшення частки продуктів харчування з вищим рівнем переробки. Незважаючи на те, що сільське господарство є важливим сектором як у країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах, найбільша частка сільськогосподарського експорту здійснюється переважно в межах регіональної торгівлі. Винятком є Європейський Союз і США, які є найбільшими торговельними партнерами в усьому світі. У світовій торгівлі найважливішими товарами торгівлі є зернові, м'ясо, фрукти та овочі. Європейський Союз експортує до Сполучених Штатів в основному орієнтовану на споживача оброблену продукцію, наприклад вино, віскі та сир, тоді як в експорті США більшою мірою домінують сипучі продукти та корми для

тварин. У США відносно висока частка м'яса, в Китаї - зернових, яловичини і телятини, а в Європейському Союзі споживання зернових забезпечується за рахунок імпорту [7].

У Звіті ОЕСР та ФАО за 2019 р. зазначено, що в середньому сільське господарство стикається з набагато вищими торговельними бар'єрами, ніж промислове виробництво, а зниження тарифів на сільськогосподарську продовольчу продукцію та надання виробникам державних субсидій, які спотворюють торгівлю, з початку 2000-х років сприяли зростанню торгівлі агропродовольством [6]. Незважаючи на прийняття Угоди СОТ про сільське господарство у 1995 р., для сільськогосподарської продукції середні імпорتنі тарифи знаходяться на рівні 16% і надалі перевищують тарифи для промислових товарів (4%). З метою зменшення торговельних бар'єрів у торгівлі харчовими продуктами країни укладають Угоди про преференційну торгівлю. Наприклад, ставка мита на імпорт яловичини до Японії становила 38,5%, але була знижена до 9% відповідно до Всеосяжної та прогресивної угоди про транстихоокеанське партнерство (СРТПР) [6].

Результати аналізу, проведеного фахівцями ОЕСР, свідчать, що продовольчий і сільськогосподарський сектори все більше співпрацюють в рамках глобальних ланцюжків створення вартості (ГЛСВ), а відокремлення виробництва, трансформації та доставки сприяло зниженню бар'єрів для торгівлі та інвестицій [8]. Дані показують, що близько 20% експорту реекспортується першою країною-імпортером. Послуги стають все більш важливим компонентом агропродовольчих ГЛСВ і становлять близько 25% загальної доданої вартості в експорті сільськогосподарської продукції та 35% - в експорті харчової промисловості. Крім того, витрати сектору послуг складають 30% кінцевої вартості агропродовольчої продукції в країнах з високим рівнем доходу та 23% у країнах, що розвиваються [Там же].

Глобальні ланцюжки створення вартості поступово трансформуються у глобальні виробничі мережі, оскільки країни з економікою, що розвивається, є ключовими постачальниками проміжних продуктів сільськогосподарського

виробництва. У країнах з вищим рівнем участі в ГЛСВ спостерігалось швидше зростання сільськогосподарського виробництва та зайнятості в аграрній сфері, покращилася доступність продуктів харчування, знизилися ціни та збільшився асортимент продуктів харчування. ГЛСВ у сфері торгівлі та агропродовольчої промисловості генерували в середньому 20-26% від загальної прибутковості сільськогосподарської робочої сили. У різних країнах національна сільськогосподарська робоча сила різною мірою залежить від участі в ГЛСВ. Наприклад, у Новій Зеландії близько 73% вартості сільськогосподарської робочої сили залежить від торгівлі в межах ГЛСВ, тоді як у Японії - лише 3% [8].

Окрім тенденцій до поступової лібералізації, протягом останніх двох десятиліть у торгівлі сільськогосподарською продукцією відбулися значні зміни в територіальній структурі та поведінці споживачів. Найважливішою тенденцією стало збільшення частки країн, що розвиваються, у загальній торгівлі сільськогосподарською продукцією. Бразилія, Китай, Індія та Індонезія увійшли до десятки найбільших експортерів сільськогосподарської продукції в усьому світі. Збільшення частки країн з економікою, що розвивається, в імпорті сільськогосподарської продукції відбулося в результаті зростання доходів на душу населення та зменшення бідності. Позитивна динаміка обсягів експорту зумовлена зростанням продуктивності сільського господарства. Розвинені країни також все більше беруть участь у світовій торгівлі. Таким чином, зростає частка торгівлі між країнами, що розвиваються (так звана торгівля «південь-південь»). Проте негативним явищем у найменш розвинених країнах (особливо в Африці на південь від Сахари) є випереджаюче зростання імпорту над експортом, що негативно впливає на баланс загальної торгівлі сільськогосподарською продукцією цих країн [9].

Розвиток світової торгівлі сільськогосподарською продукцією в останні роки відбувався під впливом низки глобальних загроз. Економічному зростанню в аграрному секторі та продовольчій безпеці загрожують численні кризи (від збоїв у поставках продукції, пов'язаних із COVID-19, до

екстремальних погодних умов, шкідників і збройних конфліктів), які впливають на продовольчі системи, що призводить до зростання цін на продукти харчування та загострення проблеми голоду. Втручання Росії в Україну прискорило глобальну продовольчу кризу: у 2022 р. близько 783 млн людей зіткнулися з голодом, що на 122 млн більше, ніж до пандемії COVID-19, з них - 258 млн зіткнулися з істотним погіршенням продовольчої безпеки [1].

Небезпечна ситуація, що склалася в світі у 2019-2020 рр. внаслідок пандемії коронавірусу COVID-19, спричинила масштабні соціальні та поведінкові зміни, а також запровадження безпрецедентних заходів для контролю за поширенням, включаючи обмеження на подорожі, закриття шкіл і підприємств, що спричинило глобальний економічний спад [10; 11] та потрясіння на фінансових ринках [12]. Хвороба спричинила економічні потрясіння як у попиті, так і в пропозиції, що негативно вплинуло на міжнародну торгівлю товарами та послугами, включаючи торгівлю сільськогосподарською продукцією.

Зокрема, в умовах пандемії перед фермерами та переробними підприємствами виникли проблеми, пов'язані із швидким поширенням вірусу в скупченому робочому середовищі, що негативно вплинуло на функціонування ланцюжків створення вартості у сільському господарстві та переробці, які залежать від значної кількості працівників. Це, у свою чергу, призвело до нестачі робочої сили в період пікового виробництва та збору врожаю, спричинивши серйозні збої в постачанні, дефіцит продукції та підвищення цін як для виробників продуктів харчування, так і для споживачів [13]. Ці негативні шоки пропозиції зрештою обмежили доступність товарів для експорту. Зміни відбулися також і у споживчому попиті, оскільки безробіття та зменшення доходів змінили споживчу поведінку населення щодо витрат на продукти харчування та сільськогосподарську продукцію. Це спричинило надмірні покупки продуктів харчування в торгових точках та різке зниження продажів у ресторанах та інших закладах громадського харчування. Ці чинники вплинули на весь ланцюжок постачання продовольства, змінивши канали розподілу та

припинивши постачання продовольства через скасування замовлень, що також негативно вплинуло на потоки товарів на експортному ринку [13].

Болдуїн Р. і Томіура Е. досліджували збої в постачанні та зміни попиту, спричинені COVID-19, та проаналізували їхній потенційний вплив на сукупні торговельні потоки, зокрема для промислових товарів і послуг (наприклад, авіаперельоти та туризм), з урахуванням досвіду попередніх глобальних криз [14]. У контексті торгівлі сільськогосподарською продукцією Керр В. проаналізував наслідки перебоїв у постачанні та змін попиту, спричинених COVID-19, на торгівлю сільськогосподарськими товарами та розглянув можливі потенційні реакції світової економіки після пандемії: «по-перше, посилення міжнародного співробітництва, щоб світова економіка була краще підготовлена до майбутніх глобальних криз, зокрема за рахунок підтримки роботи ланцюжків поставок під час кризи; і по-друге, зменшення міжнародної участі та збільшення самозабезпечення, щоб зменшилася залежність від іноземних поставок» [15]. Реалізація одного з цих сценаріїв буде залежати від розвитку сільського господарства після пандемії та тривалості війни в Україні, яка істотно вплинула на експортний потенціал вітчизняного агропромислового комплексу.

Для аналізу впливу пандемії COVID-19 на міжнародну торгівлю продуктами харчування та сільськогосподарською продукцією Рідлі В. та ін. розробили гравітаційну модель, яка включає канали попиту та пропозиції. В результаті дослідження вчені дійшли висновку, що вплив на торгівлю з боку пропозиції, спричинений скороченням робочої сили, як правило, є найбільшим у трудомістких секторах, таких як переробка м'яса та перероблені фрукти та овочі, і виникає у країнах, які є великими виробниками цих товарів (США, Бразилія). Ефекти експорту з боку пропозиції є незначними порівняно з ефектами імпорту з боку попиту, оскільки рецесійний вплив пандемії на споживання спричинив значне скорочення імпорту, переважно оброблених товарів і трудомістких товарів. Загалом, збитки у торгівлі агропродовольством оцінюються у кілька мільярдів доларів, що свідчить про значні та серйозні

негативні наслідки пандемії для торгівлі продуктами харчування та сільськогосподарською продукцією [13].

Пандемія COVID-19 мала безпрецедентний вплив на світову економіку, її наслідки були особливо відчутними й у торгівлі сільськогосподарською продукцією. З огляду на зростання ролі міжнародної торгівлі для задоволення попиту на продукти харчування та сільськогосподарську продукцію в багатьох країнах світу, а також на важливість експортних ринків для виробників агропродовольства, розуміння впливу вірусу на торгівлю має важливе значення для розробки відповідних політичних заходів і забезпечення глобальної продовольчої безпеки.

Сільськогосподарське виробництво та торгівля аграрною продукцією становлять основу продовольчої безпеки, яка є життєво необхідною під час кризових та шоків періодів, таких як пандемії, політичні конфлікти, торговельні війни тощо. Ці висновки важливі для тих країн, що розвиваються, які зараз шукають нові драйвери економічного зростання та моделі розвитку. Багато з них переважно покладаються на послуги, зокрема оптову та роздрібну торгівлю та фінанси, і ігнорують питання сільського господарства. Як наслідок, сільське господарство залишається нерозвиненим, багато сільськогосподарської та харчової продукції імпортується, що створює додаткові ризики для країн у випадку заборони чи обмеження експорту продуктів харчування з країн-партнерів. Водночас, розвиток сільськогосподарського сектору та участь у міжнародній торгівлі не лише в якості імпортера, а й як експортера може позитивно вплинути на економіку країни.

1.2. Значення аграрного експорту для економіки країн, що розвиваються

Порядок денний сталого розвитку на період до 2030 року та Цілі сталого розвитку визначають заходи, за допомогою яких міжнародна торгівля та торговельна політика можуть сприяти більш повній та вигідній інтеграції країн, що розвиваються, у світову торгівлю товарами. У 1995 році частка країн, що

розвиваються, у світовій торгівлі товарами становила 27,7%, а до 2018 р. цей показник зріс до 44,6% [16]. Проте багато країн, що розвиваються, особливо найменш розвинені країни, та країни, розвиток яких залежить від сировини, є маргінальними учасниками глобальної торгівлі товарами та не отримують від участі у торгівлі очікуваних результатів. Поглиблення інтеграції країн, що розвиваються, у міжнародну торговельну систему залежить від багатьох факторів, серед яких найважливішими є продуктивність, експортна спроможність та умови доступу до ринку, що впливають на імпорт та експорт.

Загалом, у науковій літературі експорт розглядається як рушійний фактор економічного розвитку країн. Експорт сприяє зростанню та розвитку національної економіки через такі позитивні ефекти, як зменшення безробіття, покращення платіжного балансу, збільшення надходжень в іноземній валюті, підвищення зарплати працівників, впровадження корпоративних інновацій [17].

Взаємозв'язок між економічним зростанням та експортом ґрунтується на двох теоретичних положеннях. Перше положення пояснює зростання за рахунок експорту - збільшення експорту сприяє зростанню попиту в країні в поєднанні зі збільшенням реальної економічної діяльності. Своєю чергою, збільшення обсягу експорту посилює спеціалізацію національної економіки на експорті певної групи товарів, що зумовлює збільшення ефекту масштабу та підвищення продуктивності на основі технологічного розвитку. В результаті відбувається удосконалення виробничого процесу за рахунок нових навичок і технологій, що сприяє посиленню порівняльної переваги, а, відтак, - зростанню експорту. Друге положення пояснює зростання за рахунок імпорту, яке передбачає важливість імпорту в економічній сфері через полегшення доступу до іноземних технологій, знань і науково-дослідних розробок, що покращує продуктивність і, як результат, - економічне зростання [18; 19].

В умовах глобалізації для країн, що розвиваються, одним з викликів стало збільшення доданої вартості сировинномісткої експортної продукції, оскільки позитивні ефекти від експорту товарів значною мірою залежать від ефективності використання наявного потенціалу, ціни та обсягу експортованої

продукції. Деякі розвинені країни та країни з перехідною економікою також є залежними від експорту сировинних товарів. Наприклад, Австралія є великим виробником корисних копалин, нафти та продовольства. Канада є важливим виробником нафти, продуктів харчування та деревини, а Україна входить до числа провідних країн-експортерів зернових та олійних культур. Проте сектори сировинних товарів у країнах, що розвиваються, відіграють більш вагомую роль в інтеграції цих країн у світову торгівлю, ніж такі сектори в розвинутих економіках. Близько 65% країн, що розвиваються, залежать від сировини. У цих країнах доходи від експорту сировинної продукції становлять щонайменше 60% загальних доходів від експорту товарів. Така залежність робить країни, що розвиваються, вразливими до коливань цін на сировинні товари та до стимулів, які створює торгівля товарами для економічного зростання та розвитку [16].

Дані по країнах, що розвиваються, за період з 1960-х до середини 2010-х років показують, що коефіцієнт кореляції між змінами цін на товари та змінами доходу на душу населення становить 0,79, а Африка та Південна Америка є регіонами з найвищим рівнем залежності від сировини [20]. У цих регіонах економічне зростання є значним у періоди високих світових цін на товари та неістотним, коли ціновий цикл має низхідну тенденцію. Зважаючи на те, що ціни на товари змінюються циклами, які характеризуються тривалими епізодами низьких цін і відносно короткими епізодами високих цін, економічне зростання в таких країнах відбувається з подібною циклічністю.

Цикли цін на сировинні товари впливають на економічне зростання через кілька каналів, включаючи нестабільність цін і погіршення умов торгівлі, вплив цін на товари на фіскальну та монетарну політику, а також прямий і непрямий вплив цін на товари на фірми та домогосподарства. У довгостроковій перспективі підвищення цін на товари свідчить про погіршення умов торгівлі, що призводить до зниження доходів в країнах, розвиток яких залежить від сировини. Висока волатильність цін посилює невизначеність у цих країнах, перешкоджаючи інвестиціям і утруднюючи планування, тим самим загрожуючи реалізації проектів розвитку [16].

Багато досліджень міжнародної торгівлі зосереджені на товарообміні промисловою продукцією. Однак міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією та продуктами харчування також важлива, оскільки: частка робочої сили, пов'язаної з сільським господарством, є високою; підвищення продуктивності в сільськогосподарському секторі є необхідним для зменшення нерівності доходів у кожній країні та регіоні; зростання транскордонного ланцюжка вартості харчових продуктів є однією зі стратегій розвитку сільськогосподарського сектора; забезпечення стабільного постачання сільськогосподарської продукції та продовольства у світі є важливим з огляду на загострення кліматичних проблем [21].

Сільськогосподарські товари залишаються важливим предметом глобальної міжнародної торгівлі. Проте їх частка в загальному обсязі поступово зменшується. У той же час виробництво сільськогосподарської продукції має велике значення для економіки окремих держав, де воно сприяє створенню прямих, непрямих та індукованих робочих місць. Аграрний сектор є ключовим сектором, особливо для менш розвинених країн [22].

Багато економістів стверджують, що торгівля сільськогосподарською продукцією відіграє вирішальну роль в економічному зростанні та сталому розвитку. Санхуан-Лопес А. і Доусон Р. дослідили вплив сільськогосподарського експорту на економічне зростання 42 країн, що розвиваються, у період 1970-2004 років та виявили, що експорт сільськогосподарської продукції позитивно впливає на економічне зростання [23]. Форга Н.Г. та Аквілас Н.А досліджували взаємозв'язок між експортом сільськогосподарської продукції та економічним зростанням у Камеруні в період 1980-2014 рр., в результаті було виявлено, що експорт сільськогосподарської продукції не впливає на економічне зростання в короткостроковій перспективі. З іншого боку, у довгостроковій перспективі вчені підтвердили, що експорт сільськогосподарської продукції позитивно впливає на економічне зростання [24].

Фаріді М. досліджував зв'язок між експортом сільськогосподарської продукції та економічним зростанням у період 1972–2008 рр. у Пакистані та дійшов висновку, що експорт сільськогосподарської продукції не має істотного впливу на економічне зростання країни [25]. У той же час, Махмуд і Мунір (2017) досліджували зв'язок між експортом сільськогосподарської продукції та економічним зростанням у Пакистані упродовж тривалішого періоду (1970–2014 рр.) та показали, що експорт сільськогосподарської продукції позитивно впливає на економічне зростання, але цей ефект є незначний. Однак, з іншого боку, вчені виявили позитивний вплив економічного зростання на експорт сільськогосподарської продукції Пакистану, що пояснюється неспроможністю сільськогосподарського експорту конкурувати на міжнародних ринках через високу конкуренцію та низьку якість пакистанської сільськогосподарської продукції [26].

Дослідження торгівлі Єгипту у період з 1970 р. по 2013 р., яке провели Ахмед О. і Саллам В., підтвердило, що існує позитивний зв'язок між експортом сільськогосподарської продукції та економічним зростанням у довгостроковій та короткостроковій перспективах [27]. Бусарі А. та інші вчені проаналізували зв'язок між сільськогосподарським експортом та економічним зростанням у Нігерії на основі даних, що охоплюють період 1980–2018 рр., та отримали емпіричні результати, які підтвердили позитивний вплив експорту сільськогосподарської продукції на економічне зростання [28]. Ці результати підтвердили висновок, який зробив Іджіршар В. на основі оцінки економіки Нігерії за період 1970–2012 років: експорт сільськогосподарської продукції позитивно впливає на економічне зростання в довгостроковій перспективі [29].

Поряд з дослідженнями, що стосуються вивчення впливу загального обсягу експорту аграрної продукції на економічне зростання країн, розвиток яких залежить від сільського господарства, вчені визначали вплив експорту окремих продовольчих товарів на динаміку ВВП країн. Зокрема, Йіфру Т. дослідив вплив експорту сільськогосподарської продукції на економічне зростання в Ефіопії за період 1973–2013 рр. та виявив, що «експорт кави та

експорт олійних культур мають позитивний і значний вплив на економічне зростання, однак, експорт бобових мав негативний і незначний вплив на економічне зростання в короткостроковій перспективі та позитивний, але незначний вплив - у довгостроковій перспективі» [30].

Гілберт Н.А., Ліньйонг С.Г. та Дівайн Г.М. досліджували вплив структури сільськогосподарського експорту на економічне зростання Камеруну за період 1975-2009 рр. та виявили, що «експорт кави та бананів має позитивний і значний зв'язок з економічним зростанням, тоді як експорт какао має негативний і незначний вплив на економічне зростання» [31]. Уремаду С., Он'еле К. та Аріва Ф. дослідили вплив загального експорту сільськогосподарської продукції, експорту какао та експорту каучуку на економічне зростання Нігерії за 1980-2014 рр. та підтвердили, що лише загальний експорт сільськогосподарської продукції має позитивний ефект на економічне зростання, а товарна структура аграрного експорту не впливала на динаміку ВВП [32].

Бакарі С. досліджував вплив експорту овочів на економічне зростання в Тунісі за період з 1970 по 2015 рр. та виявив, що овочі мали позитивний вплив на економічного зростання країни у довгостроковому та короткостроковому періодах [33]. Дослідження, проведене С. Бакарі, також підтвердило, що експорт оливкової олії позитивно вплинув на економічне зростання Тунісу в довгостроковій і короткостроковій перспективі [34]. На основі аналізу залежності ВВП Тунісу від експорту цитрусових у 1970-2016 рр. Бакарі С. зробив висновки, що експорт цитрусових не впливав на економічне зростання в довгостроковій перспективі, але позитивний вплив на економічне зростання спостерігався в короткостроковому періоді, а тому, експорт цитрусових не вважається важливим джерелом економічного зростання в Тунісі [35].

Хоча сільське господарство зазнало негативного впливу пандемії COVID-19, як було показано у підрозділі 1.1, існують дослідження, що підтверджують більшу стійкість аграрного сектору до кризи порівняно з такими видами економічної діяльності, як туризм чи авіаперевезення. Зокрема, Аріфа К. та Кім

Дж. звернули увагу, що в Індонезії, де сільське господарство займає вагому частку у структурі економіки, під час COVID-пандемії сільськогосподарські підприємства продовжували працювати та робили вагомий внесок у економічне зростання. На основі регресійного аналізу щоквартальних панельних даних про сільськогосподарський експорт Індонезії за 2012–2021 рр. вченими було виявлено, що експорт сільськогосподарської продукції та пандемія COVID-19 позитивно вплинули на економічне зростання. Згідно висновків вчених, «збільшення експорту сільськогосподарської продукції на 1% і пандемія COVID-19 можуть збільшити економічне зростання на 0,69% і 0,16% відповідно, а робоча сила та інфляція мали обернений вплив на економічне зростання [36].

Джун Хо Сок і Ханпіл Мун розглядали обґрунтованість гіпотези економічного зростання за рахунок експорту сільськогосподарської продукції розвинених країн, враховуючи існування спільного ринку між країнами. На основі щорічних даних країн ОЕСР за 1997-2016 рр., вчені проаналізували вплив сільськогосподарського експорту на зростання сільського господарства, порівнюючи розвинуті країни зі спільними ринками та без них (країни ОЕСР; країни ОЕСР, що є членами ЄС; країни ОЕСР, що не входять до ЄС). В результаті дослідження вчені виявили, що сільськогосподарський експорт (імпорт) має позитивний (негативний) вплив на зростання сільського господарства лише у випадку підвибірки для країн ЄС. Отже, доступ до зовнішніх ринків є важливим для підтвердження гіпотези зростання експорту в сільськогосподарському секторі розвинених країн [37].

Важливість розширення доступу до зовнішніх ринків у торгівлі аграрною продукцією підтверджується також досвідом Китаю. Будучи однією з найбільших аграрних торгових економік, Китай має багато можливостей з точки зору торгівлі сільськогосподарською продукцією. З початку третього тисячоліття китайський сільськогосподарський експорт зростає потужними темпами. Частка загального сільськогосподарського експорту Китаю зросла з 9,70% у 2000 році до 21,18% у 2016 році. Таке значне збільшення частки

китайського сільськогосподарського експорту вказує на величезний імпульс, який отримала торгівля сільськогосподарськими товарами в китайській економіці протягом останніх двох десятиліть [38].

Для того, щоб міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією розвивалася швидше та стабільніше, Китай налагодив економічне співробітництво з багатьма країнами відповідно до стратегії «Один пояс, один шлях» (B&R). Вчені проаналізували зовнішню торгівлю сільськогосподарською продукцією Китаю в межах ініціативи «B&R» та зробили висновки про її позитивне значення для зміцнення конкурентних позицій сільського господарства Китаю в міжнародній торгівлі [39].

Чень Цзянь та ін. проаналізували розвиток експорту сільськогосподарської продукції Китаю та вплив дефіциту торгівлі на АСЕАН з 2001 року, і визначили фактори, які впливають на зростання експорту сільськогосподарської продукції Китаю. Результати дослідження показали, що зростання сільськогосподарської продукції є результатом як конкурентних, так і структурних ефектів. Однак на другому рівні вся або класифікована сільськогосподарська продукція виходить із загального конкурентного ефекту, тоді як вся сільськогосподарська продукція виходить із спільної оренди ринкового ефекту та ефекту товару [40]. Ян і Цзін дослідили фактори зростання сільськогосподарського експорту Китаю до Японії та зробили висновок, що збільшення внутрішнього попиту Японії сприятиме швидкому розвитку торгівлі сільськогосподарською продукцією Китаю, при цьому, «товарна структура значною мірою впливає на зростання експорту сільськогосподарської продукції, тоді як комплексний ефект конкурентоспроможності та ефект конкурентоспроможності продукції відіграють певну роль у стримуванні його зростання» [41].

Найважливішою метою країн, що розвиваються, є швидке економічне зростання та розвиток, а експорт, як правило, сприймається як рушій економічного зростання. Забезпечення швидких темпів економічного зростання в країнах, що розвиваються, досягається за рахунок збільшення обсягів торгівлі,

що підтверджено низкою емпіричних і теоретичних досліджень щодо ролі експорту в економічному зростанні. Вагомий внесок в економічне зростання на основі експорту робить сільськогосподарський сектор, розширюючи доступ до зовнішніх ринків та збільшуючи частку продукції з вищою доданою вартістю в аграрному експорті. Отже, крім нарощення загальних обсягів експорту сільськогосподарської продукції, для пришвидшення економічного зростання країн, що розвиваються, необхідно визначати найбільш перспективні товарні групи, які позитивно впливають на національну економіку.

1.3. Методика дослідження аграрного експорту та його впливу на економічне зростання

Взаємозв'язок між експортом та економічним зростанням є сферою, якій приділялося багато уваги різними авторами. У трансформаційних економіках зростання експорту може розширити обмежені внутрішні ринки країн та сприяти ефекту масштабу, необхідного для промислового розвитку. Зростання експорту інтегрує національну економіку з глобальною економікою, таким чином підвищуючи рівень конкуренції на міжнародних ринках. Конкуренція сприяє розподілу ресурсів у країнах, що розвиваються, оскільки вони перетворюються з менш продуктивного сільськогосподарського сектора на відносно більш продуктивний виробничий сектор. Таким чином, продуктивність факторів виробництва покращується завдяки зростанню експорту.

Більшість країн з перехідною економікою, таких як Україна, мають лише два значних фактори виробництва: працю та землю з невеликим обсягом капіталу. Для цих країн домінування сільського господарства є однією з головних відмінних рис, а в їхньому експорті, як правило, переважають первинні продукти. Позиція платіжного балансу країн з перехідною економікою є нестійкою, оскільки обсяги експорту низькі. Причиною невеликих обсягів експорту країн з перехідною економікою є недостатність інвестицій в експортний сектор загалом і сільське господарство зокрема. Коли в

експорті країни переважає сільськогосподарська продукція, конкурентоспроможність країни на міжнародних ринках визначається різними факторами, які також можуть вплинути на вплив аграрного експорту на економічне зростання. Основними факторами, зокрема, є ціни на світовому ринку, державна політика, рівень розвитку інфраструктури, наявність джерел фінансування та погодні умови. Якщо обсяг і якість сільськогосподарської продукції підвищується, то конкурентоспроможність на міжнародному ринку та частка міжнародного ринку збільшуються, а валютна виручка від експорту сільськогосподарських товарів також зростає, що робить значний внесок у формування капіталу та позитивно впливає на економічне зростання [42].

Внесок сільськогосподарського експорту та економічного зростання має прямий і зворотний зв'язок, як показано на концептуальній схемі (рис.1.1). У міру зростання економіки країна може постачати сільськогосподарську продукцію з вищим рівнем доданої вартості, що, своєю чергою, стимулює продуктивність сільського господарства та збільшує обсяг і частку експорту сільськогосподарської продукції. Дешева робоча сила при невисокому рівні забезпечення капіталом обумовлюють низьку собівартість сільськогосподарської продукції, тому країна може експортувати агропродовольство за низькими цінами. Таким чином, якщо ціна аграрного експорту низька при низькому реальному обмінному курсі, то вартість національної грошової одиниці знецінюється. Це призводить до високого попиту на аграрний експорт на міжнародних ринках.

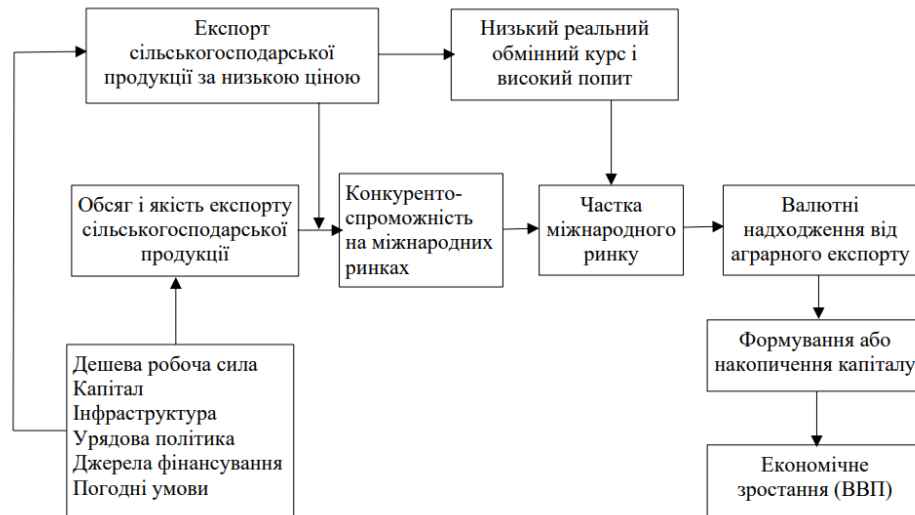

Рис. 1.2. Концептуальні засади впливу аграрного експорту на економічне зростання

Джерело: [42, с. 19]

Загалом, експорт сільськогосподарської продукції означає доставку будь-якого сільськогосподарського товару або продукту, сирого чи переробленого, з порту країни або продаж сільськогосподарської продукції, виробленої в країні походження, на інші ринки [42]. Економічне зростання визначається як збільшення обсягу та вартості товарів і послуг, вироблених національною економікою (країною) за певний період часу, і зазвичай розраховується як відсоток зростання реального валового внутрішнього продукту або реального ВВП [Там же].

Дослідження аграрного експорту відбувається в кількох напрямках. Насамперед, аналізується динаміка валютних надходжень від експорту аграрної продукції, визначається частка аграрної продукції в загальних обсягах експорту країни та її зміна за досліджуваний період. Для оцінки динаміки обсягів експорту аграрної продукції розраховують темпи її приросту по відношенню до базового року [43, с. 75]. Крім цього, аналізується товарна структура аграрного експорту за основними товарними групами: на основі розрахунків частки кожного товару в загальних обсягах аграрного експорту визначаються основні товарні групи, які впливають на формування спеціалізації національної економіки, та оцінюється їхня динаміка за досліджуваний період.

Згідно Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗД) статистичне спостереження торговельного обміну аграрною продукцією здійснюються за чотирма укрупненими групами, три з яких поділяються за окремими групами товарів за відповідними двозначними кодами (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Класифікація аграрного експорту за товарними групами

I. Живі тварини та продукти тваринництва	III. Жири та олії рослинного і тваринного походження
01 живі тварини 02 м'ясо та харчові субпродукти 03 риба і ракоподібні 04 молоко та молочні продукти, яйця, мед 05 інші продукти	15 Жири та олії рослинного і тваринного походження
II. Продукти рослинного походження	IV. Готові харчові продукти
06 живі дерева та інші рослини 07 овочі 08 їстівні плоди та горіхи 09 кава, чай 10 зернові культури 11 продукція борошномельного виробництва 12 насіння і плоди олійних культур 13 шелак природний 14 рослинні матеріали для виготовлення	16 продукти з м'яса, риби 17 цукор і кондитерські вироби з цукру 18 какао та продукти з нього 19 готові продукти із зерна 20 продукти переробки овочів 21 різні харчові продукти 22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет 23 залишки і відходи харчової промисловості 24 тютюн та його промислові замінники

Джерело: побудовано автором за [44]

Другим важливим напрямом дослідження аграрного експорту є визначення його впливу на економічне зростання країни-експортера. Теоретичною основою вивчення внеску сільськогосподарського експорту в економічне зростання є неокласична модель зростання, розроблена Р. Солоу в 1956 р. [45]. Неокласична виробнича функція описує залежність економічного зростання від традиційних ресурсів, таких як праця (L_t) та капітал (K_t):

$$Y_t = f(L_t, K_t). \quad (1.1)$$

Для дослідження впливу експорту сільськогосподарської продукції на економічне зростання Фаріді М. розширив змінну, що описує сукупне виробництво в моделі Р. Солоу, включивши сільськогосподарський і

несільськогосподарський експорт (як додаткові ресурси) та інфляцію (як контрольна змінна):

$$Y_t = f(L_t, K_t, X_t^A, X_t^N, \pi_t^\lambda). \quad (1.2)$$

Фаріді М. використав формулу неокласичної виробничої функції Кобба – Дугласа:

$$Y_t = A_t \cdot L_t^\alpha \cdot K_t^\beta \cdot X_A^\gamma \cdot X_N^\delta \cdot \pi_t^\lambda \cdot e^{\mu t}, \quad (1.3)$$

де Y_t - сукупне виробництво національної економіки в період часу t , L_t - частка зайнятого населення в момент часу t , K_t - запас капіталу в період часу t , X_A - експорт сільськогосподарської продукції, X_N - експорт несільськогосподарської продукції та π_t - інфляція; $\alpha, \beta, \gamma, \delta$ і λ - еластичності виробництва відносно праці, капіталу, експорту сільськогосподарської продукції, експорту несільськогосподарської продукції та інфляції відповідно [25].

З огляду на різні одиниці виміру показників, включених у модель, необхідно здійснити стандартизацію їх фактичних значень за допомогою розрахунку натуральних логарифмів ($\ln$) з обох сторін рівняння (1.3):

$$\ln Y_t = \ln A_t + \alpha \ln L_t + \beta \ln K_t + \gamma \ln X_A + \delta \ln X_N + \lambda \ln \pi_t + \mu t. \quad (1.4)$$

Якщо всі коефіцієнти є постійною еластичністю, а μt є похибкою і не залежить від усіх інших пояснювальних змінних, які вказують на вплив усіх інших факторів, то наступна економетрична модель на основі рівняння (1.4) для вибраних змінних може бути представлена таким чином [25]:

$$LGDP = \beta_0 + \beta_1 \cdot LLAB + \beta_2 \cdot LCAP + \beta_3 \cdot LCPI + \beta_4 \cdot LAGX + \beta_5 \cdot LNAX + \mu t. \quad (1.5)$$

На основі емпіричної роботи Канга Х. [46], Сіо А., Цзян Ю. та інші вивчали роль експорту сільськогосподарської продукції в економічному зростанні Гани, зосереджуючись на перспективі пропозиції, що пов'язано з наявністю у країни порівняльної переваги у виробництві какао, бананів і ананасів [47]. Насамперед, у проведеному дослідженні вчені використали доповнену неокласичну модель, розроблену Солоу Р. та доповнену Федером Г. [48] і Рамом Р. [49], яка має вигляд:

$$Y_t = f(L_t, K_t, X_t). \quad (1.6)$$

де Y_t - реальний ВВП, K_t - запас капіталу для внутрішніх інвестицій (INV), L_t - робоча сила (LABF), а X_t - експорт.

З метою дослідження внеску сільськогосподарського сектору в економічне зростання, вчені розділили експортний внесок на три більш чітко визначені складові - експорт какао, експорт бананів і експорт ананасів. Зважаючи на методи, використані в працях Дук Н. М. і Трам Н. А. [50], Сереніс Д., Цуніс Н. і Сереніс П. [51], Сіо А., Цзян Ю. використали розширену форму рівняння (1.6), яка дозволила врахувати вплив галузевої структури експорту на економічне зростання, що виражено таким рівнянням:

$$Y_t = f(L_t, K_t, X_t^c, X_t^b, X_t^p). \quad (1.7)$$

де X_t^c , X_t^b і X_t^p - позначають експорт відповідних товарних груп сільськогосподарської продукції (наприклад, експорт какао, експорт бананів і експорт ананасів) [47].

Важливою складовою моделі також має бути обмінний курс, який надає інформацію про відмінності в економічній діяльності між країнами та вважається важливим економічним показником [52]. Економісти зазначають, що погано керовані обмінні курси можуть негативно впливати на економічне зростання [53]. Отже, для проведення дослідження впливу аграрного експорту на економічне зростання рівняння (1.7) у загальному вигляді можна записати так:

$$GDP_t = f(K_{inv_t}, Lab_{f_t}, Ex_{r_t}, Prod1_t, Prod2_t, Prodn_t), \quad (1.8)$$

де: GDP_t – реальний ВВП в рік t , K_{inv_t} - капітальні інвестиції в сільське господарство в рік t , Lab_{f_t} - чисельність зайнятих у сільському господарстві в рік t , Ex_{r_t} - обмінний курс в рік t , $Prod1_t$, $Prod2_t$, $Prodn_t$ - обсяги експорту за товарними групами, які переважають в експорті сільськогосподарської продукції.

Для того, щоб виключити відмінності в одиницях виміру показників, які наведені у рівнянні (1.8), застосуємо натуральний логарифм з обох сторін рівняння, що дозволяє записати емпіричну модель у наступній формі:

$$\ln GDP_t = \beta_0 + \beta_1 \ln K_{inv_t} + \beta_2 \ln Lab_{f_t} + \beta_3 \ln Ex_{r_t} + \beta_4 \ln Prod1_t + \beta_5 \ln Prod2_t + \beta_6 \ln Prodn_t + \varepsilon_t, \quad (1.9)$$

де: β - коефіцієнти еластичності. У випадку позитивного впливу динаміки незалежних змінних на залежну змінну очікуються такі значення: $\beta_1 > 0$, $\beta_2 > 0$, $\beta_3 < 0$, $\beta_4 > 0$, $\beta_5 > 0$ і $\beta_6 > 0$. Крім того, $\ln$ вказує на натуральний логарифм. Інші змінні були пояснені вище.

Отже, для обґрунтування напрямів удосконалення структури аграрного експорту України у нашому дослідженні проаналізуємо динаміку експорту за основними товарними групами сільськогосподарської продукції та зміну їхніх часток у структурі експорту упродовж 2010-2022 рр. Крім цього, важливо враховувати ефекти для економіки від експорту окремих видів аграрної продукції. З цією метою доцільно використати регресійний аналіз та побудувати регресійну модель залежності реального ВВП від експорту основних видів аграрної продукції.

Висновки до розділу

1. Основні тенденції світової торгівлі аграрною продукцією полягають у наступному: (1) країни з розвиненою економікою домінують у світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією, але частка країн, що розвиваються, зростає; (2) національні сільськогосподарські ринки більш захищені для міжнародної торгівлі порівняно з ринками інших товарів, але співпраця країн в рамках СОТ і нові преференційні торгові угоди сприяють лібералізації ринку та стимулюють збільшення торгових потоків; (3) глобальні ланцюжки вартості в сільському господарстві позитивно впливають на міжнародну торгівлю та лібералізацію ринку, стимулюють розвиток сільськогосподарських послуг і сприяють створенню робочих місць. Сільськогосподарське виробництво та торгівля аграрною продукцією становлять основу продовольчої безпеки, яка є життєво необхідною під час кризових та шоків періодів, таких як пандемії, політичні конфлікти, торговельні війни тощо. Тому країни, що розвиваються, при розробці національних стратегій розвитку повинні враховувати важливість

сільського господарства як одного з основних чинників економічного зростання та зміцнення конкурентних позицій на міжнародному ринку.

2. Експорт є одним з основних чинників економічного зростання країн, що підтверджено результатами багатьох теоретичних та емпіричних досліджень. У той же час, експорт країн, розвиток яких залежить від сировинних ресурсів, переважно включає сировинні товари з низьким рівнем доданої вартості. В умовах глобальних викликів важливою проблемою країн, що є світовими експортерами аграрної продукції, стала низька додана вартість експортованих товарів, що не забезпечує необхідні темпи зростання економіки. І хоча спеціалізація країни на виробництві продовольства не забезпечує міцні конкурентні позиції в глобальній економіці, експорт сільськогосподарської продукції переважно позитивно впливає на економічне зростання країн, що розвиваються. При цьому, вченими підтверджено залежність економічного зростання від структури аграрного експорту, оскільки торгівля окремими видами сільськогосподарської продукції може здійснювати сильніший вплив на динаміку ВВП порівняно з іншими товарними групами.

3. Для дослідження аграрного експорту застосовуються методи динамічного, структурного та статистично-кореляційного аналізу. З метою з'ясування загальних тенденцій експорту сільськогосподарської продукції використовується динамічний аналіз, який передбачає визначення темпів зростання обсягів аграрного експорту та частки цієї продукції в загальних обсягах експорту товарів, що дозволяє зробити висновок про ступінь спеціалізації національної економіки на виробництві аграрної продукції. Структурний аналіз доцільно використати для визначення основних товарних груп, які мають найбільші частки в обсягах експорту сільськогосподарської продукції, що дозволить виділити галузі експортної спеціалізації в сільськогосподарському секторі економіки. Результати структурного аналізу забезпечують набір даних для характеристики незалежних змінних в регресійній моделі залежності реального ВВП від обсягів експорту основних товарних груп сільськогосподарської продукції.

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ АГРАРНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ

2.1. Позиції України на світовому продовольчому ринку

Україна є одним із світових лідерів за обсягами експорту шести з восьми основних продуктів харчування. Згідно з даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), у 2021 році Україна була беззаперечним лідером світової торгівлі соняшниковою олією (рис. 2.1) та продавала її за кордон більше, ніж чотири разом узяті країни, наступні в рейтингу (Росія, Нідерланди, Угорщина та Аргентина). Подібна ситуація спостерігалася і з експортом української макухи (відходи від пресування насіння соняшнику). Найбільшими ринками, куди постачалася ця продукція у 2021 р., були Індія (31%), Європейський Союз (30%) і Китай (15%). Крім того, Україна посідала провідні місця серед найбільших світових експортерів ріпаку (друге місце), кукурудзи (четверте), пшениці та ячменю (п'яте). Зважаючи на те, що у 2021 р. зросло як сільськогосподарське виробництво, так і експорт сільськогосподарської продукції, очікувалося подальше зміцнення позицій української сільськогосподарської продукції на світовому продовольчому ринку в наступні роки.

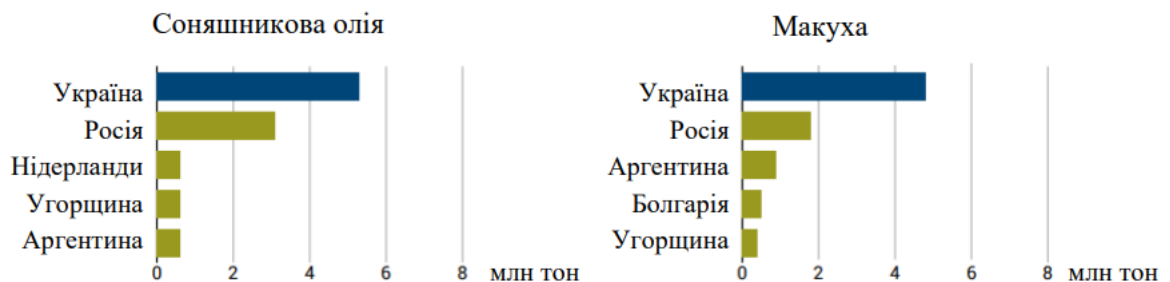

Рис. 2.1. Країни-лідери за експортом соняшникової олії та макухи у 2021 р.

Джерело: побудовано автором за даними [54]

Не зважаючи на початок повномасштабної війни, станом на 1 березня 2022 р. українські експортери відвантажили близько 62% загального обсягу експорту соняшникової олії, передбаченого на 2021-2022 маркетинговий рік. Україна, як один з найбільших постачальників соняшникової макухи на світовий ринок, до 1 березня 2022 р. відвантажила близько 61% від прогнозованого експорту соняшникової макухи на 2021-2022 маркетинговий рік. Найбільшими ринками, на які постачалися ці продукти з України у 2021 р., були Китай (48%), Європейський Союз (25%) і Туреччина (7%) [55].

У 2021 р. частка України у світовому експорті соняшникової олії становила 41%, в експорті кукурудзи – 12,5%, в експорті ячменю – 12%, в експорті насіння ріпаку – 10%, в експорті пшениці – 9,9% (рис. 2.2). При цьому зауважимо, що за період 2010-2021 рр. відбулося зміцнення позицій України на світовому ринку соняшникової олії, кукурудзи, насіння ріпаку та пшениці, про що свідчить зростання частки української продукції у світовому обсязі експорту цих товарів. Позитивною тенденцією можна визнати зменшення частки України у світовому експорті насіння соняшника, що, очевидно, відбулося в результаті розширення виробничих потужностей з переробки цієї сировини у соняшкову олію

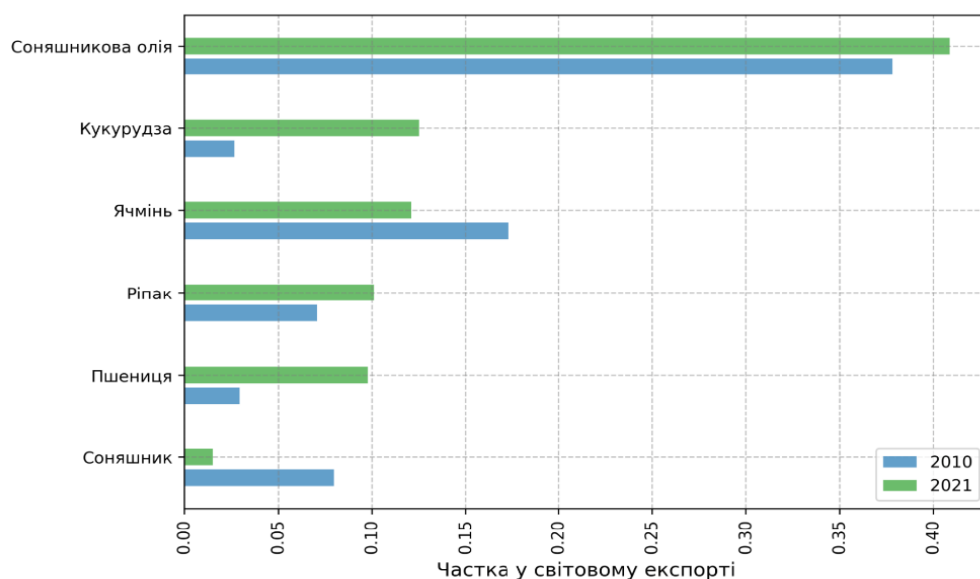

Рис. 2.2. Частка України у світовому експорті сільськогосподарської продукції за основними товарними групами

Джерело: [56]

Україна посідала у 2021 р. шосте місце у світі за обсягами виробництва насіння ріпаку і третє місце - за обсягами експорту цього товару із поставками на загальну суму 1,7 млрд дол. США у 2021 р. У 2021 р. Україна була на дев'ятому місці у світі за обсягами виробництва соєвих бобів і посідала сьоме місце - за обсягом експорту, експортувавши цієї продукції на 600 млн дол. США. Станом на 1 березня 2022 р. Україна відвантажила близько 65% прогнозованого експорту сої на 2021-2022 маркетинговий рік [55].

Україна також посідала шосте місце у світі за обсягами виробництва кукурудзи та, за прогнозами, мала посісти четверте місце за величиною експорту у 2021-2022 маркетинговому році. До березня 2022 р. Україна відвантажила близько 80% очікуваного експорту кукурудзи за маркетинговий рік. У 2021 р. український експорт кукурудзи оцінювався в 5,9 млрд дол. США, при цьому 32% поставок вартістю 1,9 млрд дол. США призначалися для Китаю, 30% (1,8 млрд дол. США) було експортовано до ЄС та ще близько 7% (0,5 млрд дол. США) – до Єгипту (табл. 2.1). Інші ключові напрямки включають Іран і Туреччину.

Таблиця 2.1

Аграрний експорт України за найбільшими країнами-імпортерами у 2021 р.

Продукція	Вартість, млрд дол. США	Основні країни-імпортери, млрд дол. США		
Разом	27,8	ЄС 7,7	Китай 4,2	Індія 2,0
Олія соняшникова	6,4	Індія 1,9	ЄС 1,9	Китай 0,9
Кукурудза	5,9	Китай 1,9	ЄС 1,8	Єгипет 0,5
Пшениця	5,1	Єгипет 0,9	Індонезія 0,7	Туреччина 0,4
Ріпак	1,7	ЄС 1,1	Пакистан 0,2	Великобританія 0,2
Ячмінь	1,3	Китай 0,7	Туреччина 0,2	Саудівська Аравія 0,1
Соняшникова макуха	1,2	Китай 0,6	ЄС 0,3	Білорусь 0,1

Джерело: складено за [55]

Україна посідала сьоме місце у світі за обсягом виробництва пшениці та, за прогнозами, могла стати п'ятим за величиною експортером у 2021-2022 маркетинговому році. У 2021 р. український експорт пшениці оцінювався в 5,1 млрд дол. США. До лютого 2022 р. Україна відправила на експорт приблизно 95% прогнозованого експорту пшениці за маркетинговий рік, що відповідало традиційній динаміці торгівлі. Найбільшими імпортерами української пшениці у 2021 р. були Єгипет, Індонезія, Бангладеш, Туреччина та Ємен. Більшість із цих країн значною мірою залежать від поставок української пшениці, головним чином ті, що розташовані в Північній Африці (Єгипет, Лівія) та регіоні Західної Азії (наприклад, Ліван та Ємен). Для Індонезії та Бангладеш Україна також є другим за величиною постачальником пшениці [55].

У 2021 р. аграрний експорт з України спрямовувався до країн Азії (7,57 млрд дол. США), Європейського Союзу (4,09 млрд дол. США), Африки (1,91 млрд дол. США), СНД (0,84 млрд дол. США), Північної та Південної Америки (0,16 млрд дол. США). До переліку 5-ти найбільших країн, які імпортували українську аграрну продукцію, у 2021 р. увійшли Китай (2,7 млрд дол. США), Індія (1,06 млрд дол. США), Нідерланди (1,02 млрд дол. США), Єгипет (0,8 млрд дол. США), Туреччина (0,6 млрд дол. США) [57].

Країни Азії традиційно були основними імпортерами сільськогосподарської продукції з України. У 2021 р. до азійських країн Україна експортувала 52% загального експорту пшениці, 33% - кукурудзи, 87% - ячменю, 72% - соняшникової олії. До країн Азії також надходить значна кількість готових продуктів харчування з України, зокрема в цей регіон у 2021 р. було доставлено 34% від загального обсягу експорту м'яса птиці, 38% - масла вершкового та 12% - цукру. Майже 40% української пшениці та 19% кукурудзи експортувалося до країн Африки.

Порівняння обсягів експорту агропродовольства з України та інших країн-лідерів на ринку сільськогосподарської продукції дозволяє зробити висновок, що експорт української продукції часто займає нижче місце за рівнем доходу від продажу товарів по відношенню до їх кількості. Це пов'язано з тим,

що переважна більшість українських продуктів дешевша, порівняно з аналогічною продукцією інших найбільших аграрних експортерів, незважаючи на значно менші сільськогосподарські субсидії, ніж у країнах Європейського Союзу та США. Це стосується і прямого конкурента України в регіоні – Росії. Зокрема, Україна у 2021 р. посідала 4 місце за обсягами експорту пшениці як у кількісному, так і вартісному вимірі (табл. 2.2). Проте, якщо розрахувати середню вартість експорту за 1 т пшениці, то отримаємо 243,56 дол. США, що значно менше, порівняно з іншими країнами. За нашими розрахунками, ефективність експорту пшениці була найвищою в Канаді, А Україна за цим показником опинилася на 10-му місці.

Таблиця 2.2

Місце України серед країн-лідерів за обсягами експорту пшениці у 2021 р.

Місце в рейтингу за обсягами експорту	Країна	Обсяги експорту пшениці		Вартість за 1 т	Місце в рейтингу за ефективністю експорту
		млн т	млн дол. США	дол. США	
1	Росія	27,37	7301,7	266,77	7
2	Австралія	25,56	7105,5	277,99	5
3	США	24,01	7286,5	303,47	2
4	Канада	21,55	6636,1	307,93	1
5	Україна	19,39	4722,7	243,56	10
6	Франція	16,09	4483,9	278,67	4
7	Аргентина	9,49	2454,1	258,59	9
8	Німеччина	7,1	1969,7	277,42	6
9	Румунія	6,91	1800,1	260,50	8
10	Індія	6,1	1723,4	282,52	3

Джерело: складено і розраховано автором за даними [54]

На думку експертів, одним з основних чинників цінової конкурентоспроможності українського агропродовольства на світовому ринку є «низькі витрати на робочу силу, відносно великі розміри фермерських господарств і родючі ґрунти, які дозволяють отримувати високі врожаї з низькими витратами на добрива» [58, с. 47]. Іншим вагомим фактором нижчої ціни на українське зерно фахівці вважають його невисоку якість, що значною мірою залежить від погоди та умов зберігання. Так, у 2021 р. «співвідношення

продовольчої і фуражної пшениці становило 70:30, тоді як у 2020 р. це співвідношення було кращим – 80:20» [59], що свідчить про погіршення якості зерна у 2021 р., і, відповідно, про його нижчу вартість. З іншого боку, низька вартість українського зерна робить його доступним для найбільш бідніших країн Африки, які є основними імпортерами пшениці з України.

Україна та Російська Федерація у 2021 р. були одними з основних виробників та експортерів ключових сільськогосподарських товарів, таких як зернові, зокрема пшениця, кукурудза та ячмінь, соняшникова олія. Скорочення обсягів виробництва та практичне припинення експорту сільськогосподарської продукції з України внаслідок повномасштабної війни з Росією обумовлюють зростання загроз продовольчій безпеці в країнах, які імпортують агропродовольство з будь-якої з воюючих сторін, посилюючи наслідки зростання цін на продукти харчування. Як показано на рисунку 2.3, за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, у 2021 р. 25 країн залежали від України та Російської Федерації щодо принаймні 50% імпорту пшениці (Еритрея - на 100%, розподілених між Україною та Росією майже порівну). Країни Африки та Західної Азії виявилися надзвичайно вразливими, особливо країни з низьким рівнем доходів і дефіцитом продовольства. Моделювання показало, що кількість людей, які недоїдають, у 2022 році зростає на 7,6–13,1 мільйона осіб [60].

Внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ в Україну у лютому 2022 р. було заблоковано морські логістичні маршрути постачання української сільськогосподарської продукції, що обумовило недоотримання світовим ринком 10 відсотків пшениці та 15 відсотків кукурудзи, які надходили на цей ринок з нашої країни до війни. Припинення поставок зернових з України та зменшення пропозиції азотних добрив на ринку стали основними факторами, які призвели до зростання ціни на зерно майже у два рази [61].

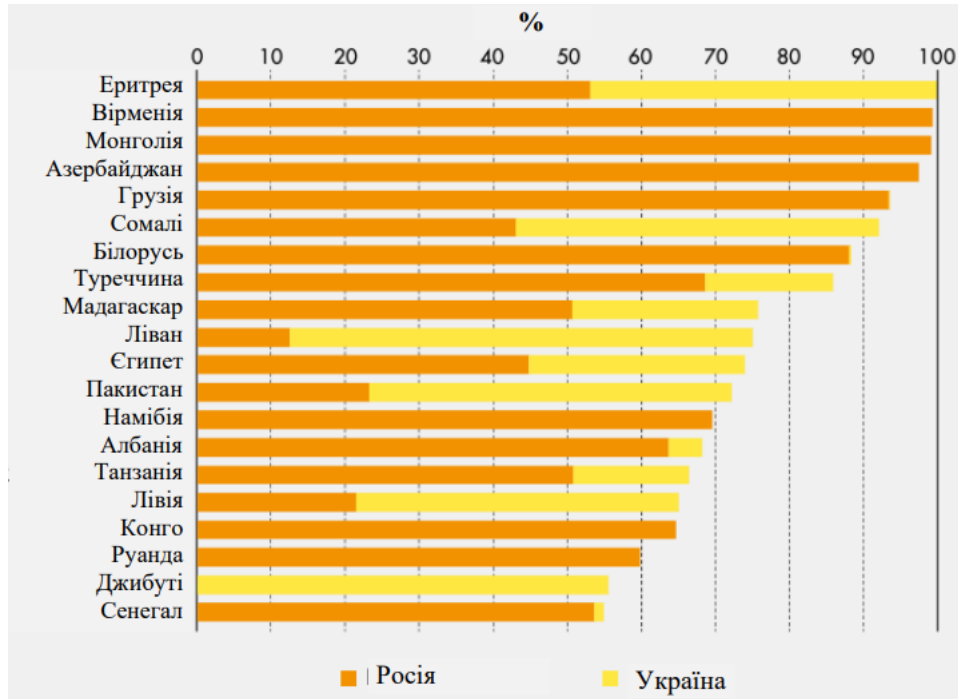

Рис. 2.3. Країни – найбільші імпортери пшениці з України у 2021 р.

Джерело: [60, с. 25]

Збільшення цін на зернові призвело до загострення продовольчої кризи в країнах Африки, які залежать від імпорту аграрної продукції. Загалом, у 2021 р. аграрний експорт України до країн Африки становив 3,5 млрд дол. США, що відповідно дорівнювало 3,5% загального обсягу імпорту товарів африканськими країнами. Аграрний експорт з України до країн Африки майже на 90% складався з зернових культур та рослинних олій (рис. 2.4). При цьому, в загальних обсягах імпортованої пшениці частка українського зерна становила в Єгипті 37%, у Лівії – 50%, у Тунісі – 32% і у Марокко – 15%. Ці країни вважаються залежними від імпорту пшениці, оскільки цей продукт є базовим для приготування більшості традиційних страв, а національні виробники забезпечують споживчий попит лише на 50%.

Рис. 2.4. Динаміка аграрного експорту України у країни Африки у 2013-2022 рр.

Джерело: [61]

Після початку повномасштабної війни обсяги торгівлі ЄС та України істотно зменшилися. У період з лютого по березень 2022 р. через невизначеність ситуації в Україні та виникнення значних воєнних загроз було відкладено багато експортно-імпортних поставок, що призвело до різкого зниження частки України як в імпорті, так і в експорті ЄС (-39% і -55% відповідно). У грудні 2022 р. частка України в експорті ЄС перевищила показники попереднього року та, після зниження в перші місяці 2023 р., досягла піку в березні 2023 р. (1,7%). Водночас частка України в імпорті ЄС дещо знизилася в січні 2023 р. порівняно з січнем 2021 р. (0,9% порівняно з 1,0%), залишаючись незмінною в лютому та березні 2023 р. порівняно з довоєнним рівнем (по 1,0%).

Аналіз торгівлі шістьма ключовими товарами, обраними за їхньою значущістю в загальному імпорті ЄС (рис. 2.5), свідчить про збільшення частки України в п'яти з них при порівнянні першого кварталу 2023 року (І кв. 2023 р.) з аналогічним періодом 2022 р. (І кв. 2022). Це збільшення може бути пов'язане

з постановою ЄС, яка набула чинності з 4 червня 2022 р. і діє до 5 червня 2023 року. Ця постанова дозволяє відкриту торгівлю з Україною без обмежень і припиняє будь-які заходи, які раніше діяли для захисту промисловості ЄС.

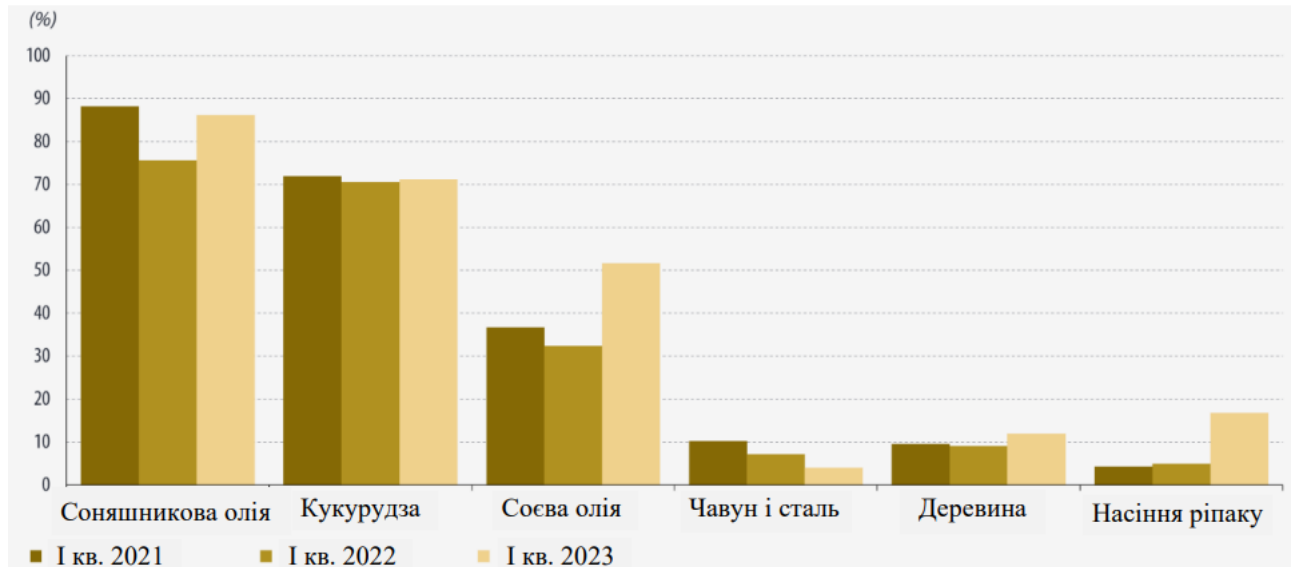

Рис. 2.5. Частка України в імпорті ЄС за основними товарами

Джерело: [62]

Найсуттєвіше зростання відбулося для соєвої олії, частка якої збільшилася на 19,2 процентних пункти (п. п.) і становила 51,6% у I кварталі 2023 р. порівняно з 32,4% у I кварталі 2022 р. Також помітним зростанням відзначилася торгівля насінням ріпаку (+11,9 п. п.; 16,8% порівняно з 4,9%), соняшниковою олією (+10,5 п. п.; 86,1% порівняно з 75,6%), деревиною (+2,9 п. п.; 11,9% порівняно з 9,0%) та кукурудзою (+0,6 п. п.; 71,1% порівняно з 70,5%). Проте частка імпорту чавуну та сталі з України зменшилася на 3,1 п. п. (4,0% проти 7,1%).

Підсумовуючи проведене дослідження зазначимо, що до початку повномасштабної війни з Росією Україна займала перше місце у світі за обсягами експорту соняшникової олії та макухи, а також знаходилася в десятці країн, які були провідними експортерами пшениці, ячменю, кукурудзи, насіння ріпаку. Значна частина аграрного експорту України складається із сільськогосподарської сировини з низьким вмістом доданої вартості, що обумовлює низьку валютну ефективність експортних операцій.

2.2. Динаміка та структурні особливості аграрного експорту України

За останнє десятиріччя експорт аграрної продукції став важливою складовою розвитку економіки України, про що свідчить істотне зростання частки сільськогосподарської продукції та готових продуктів харчування у загальних обсягах експорту товарів. Так, частка агропродовольчої продукції в експорті товарів у 2022 р. становила 53%, що було на 12,3 п. п. більше ніж у попередньому році та у 2,7 раза перевищувало значення цього показника за 2010 р. У довгостроковому періоді аграрний експорт України характеризується зростаючою динамікою – його обсяги збільшилися з 10,2 млрд дол. США у 2010 р. до 23,4 млрд дол. США у 2022 р. або у 2,3 рази (рис. 2.6). У короткостроковому періоді спостерігалось зниження обсягів аграрного експорту - на 15,5% у 2022 р. порівняно з попереднім роком через повномасштабне вторгнення російських військ в Україну.

Зростання обсягів експорту аграрної продукції при збереженні аграрного імпорту приблизно на одному рівні сприяло зростанню додатнього сальдо зовнішньої торгівлі України цими товарами. Так, у 2022 р. сальдо торгівлі аграрною продукцією хоч і зменшилося до 17,4 млрд дол. США порівняно з 2021 р., його значення було у понад 4 рази більше, ніж у 2010 р. Зростання додатнього сальдо у торгівлі агропродовольством є позитивною тенденцією, оскільки свідчить про спроможність країни забезпечувати критичний імпорт продовольства, яке не виробляється в Україні.

Аграрний сектор України характеризується високою здатністю до швидкого відновлення виробництва та нарощення експорту в післякризові періоди розвитку економіки. Зокрема, після завершення світової економічної кризи 2008-2009 рр., починаючи з 2010 р. спостерігалось істотне зростання експортних поставок українського продовольства на міжнародні ринки до 2012 р. Ця тенденція була перервана наступною економічною кризою, яка виникла внаслідок анексії Росією Криму та окупації частини Донецької і Луганської областей у 2014 р., що призвело до зниження обсягів аграрного експорту з 17,3 млрд дол. США у 2014 р. до 14,7 млрд дол. США у 2015 р. Але не зважаючи на

скрутну економічну та політичну ситуацію в Україні аграрні підприємства ефективно використали наявний потенціал та почали збільшувати обсяги експорту вже у 2016 р. Звернемо увагу, що світова економічна криза, яка виникла внаслідок пандемії COVID-19 і негативно вплинула на інші сектори та галузі економіки, не призвела до зменшення аграрного експорту з України, а навіть відбулося його незначне зростання. Крім цього, у 2021 р. експорт аграрної продукції збільшився на 24,8% порівняно з 2020 р. і досяг історичного максимуму - 27,7 млрд дол. США.

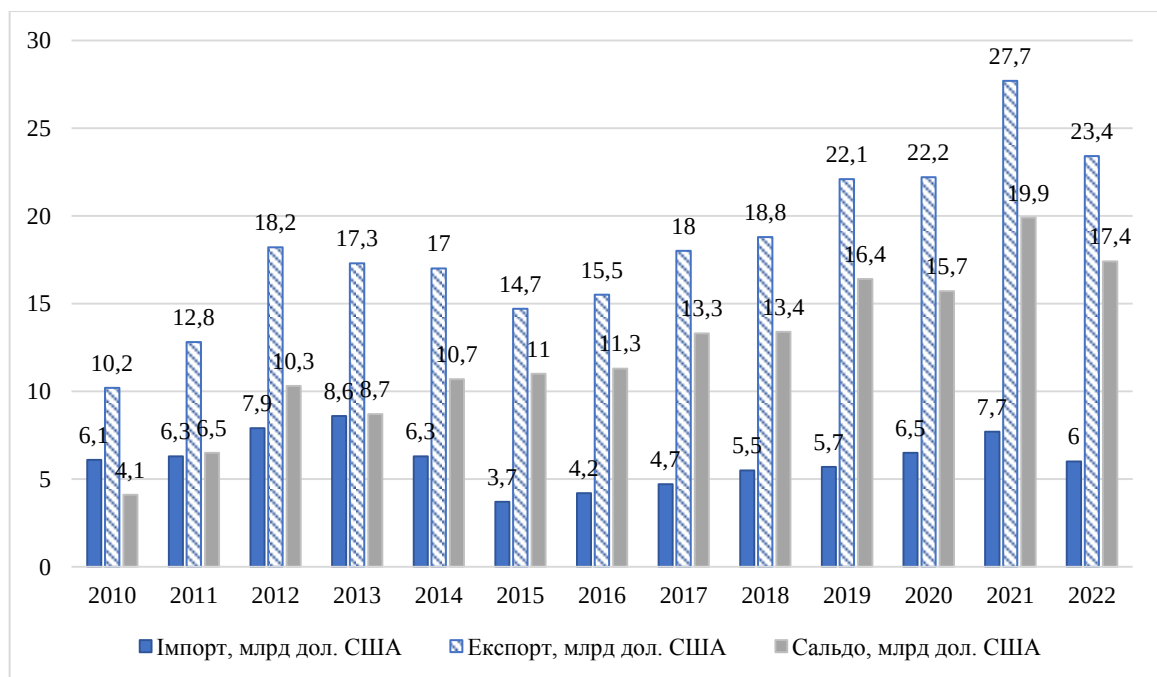

Рис. 2.6. Динаміка показників зовнішньої торгівлі України аграрною продукцією у 2010-2022 рр.

Джерело: побудовано автором за даними[44]

Продукти рослинного походження становили основу аграрного експорту України. Обсяг експорту продуктів рослинного походження зростав найбільшими темпами порівняно з іншими групами агропродовольчих товарів. Так, у 2010 р. було експортовано рослинної продукції на 3976,3 млн дол. США, а у 2022 р. експорт цієї продукції був у 3,4 рази більшим та становив 13472,6 млн дол. США. Частка рослинної продукції у загальних обсягах експорту

збільшилася з 7,7% у 2010 р. до 30,5% у 2022 р. і у кілька разів перевищувала частки інших товарних груп аграрного експорту (рис. 2.7).

Динаміка експорту жирів та олій тваринного або рослинного походження була дещо повільнішою порівняно з динамікою експорту рослинної продукції. У 2022 р. вартість експорту жирів та олій тваринного або рослинного походження становила 5948,6 млн дол. США, що у 2,3 рази перевищувало обсяг експорту цієї продукції у 2010 р. (2617,3 млн дол. США). Частка жирів та олій тваринного або рослинного походження в загальних обсягах експорту товарів України також збільшилася – з 5,1% у 2010 р. до 13,5% у 2022 р., що вважається позитивною тенденцією, оскільки ця продукція має вищу додану вартість, порівняно з рослинною сировиною.

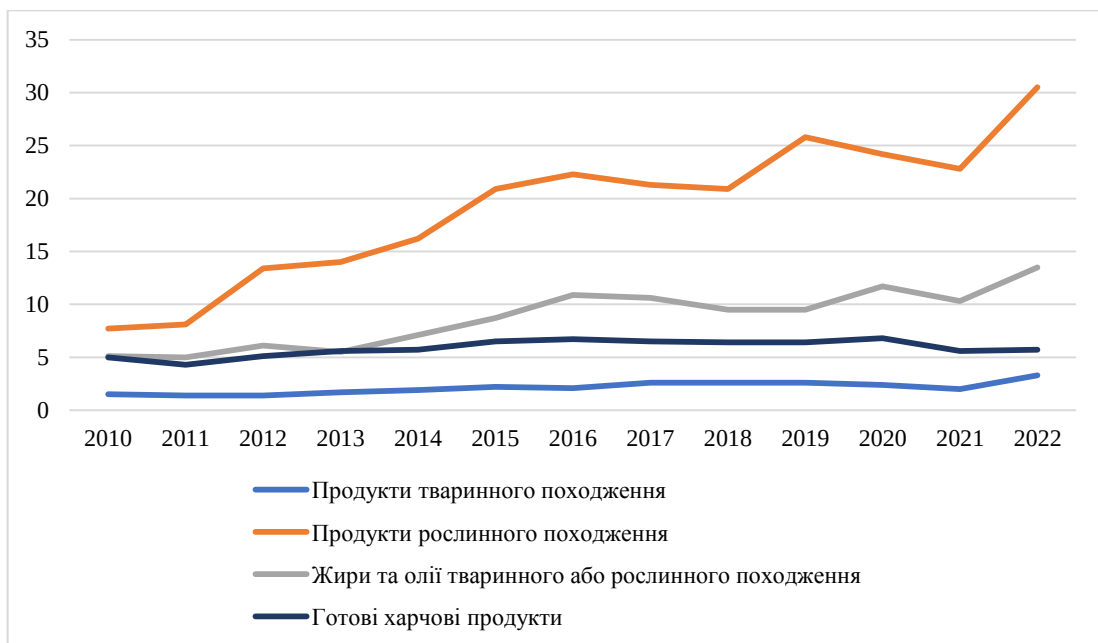

Рис. 2.7. Динаміка часток основних продовольчих товарів з загальних обсягів експорту товарів України у 2010-2022 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними [44]

Упродовж досліджуваного періоду експорт готових харчових продуктів характеризувався спадною динамікою - вартісний обсяг експорту зменшився з 2571,1 млн дол. США у 2010 р. до 2496,8 млн дол. США у 2022 р. Водночас, частка продуктів харчування в експорті товарів з України збільшилася за цей

період з 5,0% до 5,7%. Експорт продуктів тваринного походження був найменшим як за вартісним обсягом, так і за часткою в структурі експорту товарів, але характеризувався зростаючою динамікою цих показників. Вартість експорту продуктів тваринного походження збільшилася в 1,9 раза – з 771,4 млн дол. США у 2010 р. до 1471,8 млн дол. США у 2022 р., а частка цієї продукції в експорті товарів зросла з 1,5% до 3,3% за аналогічний період.

Якщо розглядати структуру аграрного експорту України, то найбільшу частку займають продукти рослинного походження, яка збільшилася з 40% у 2010 р. до 57% у 2022 р. Друге місце посідали жири та олії тваринного або рослинного походження, частка яких в загальних обсягах аграрного експорту за цей же період дещо зменшилася - з 26,3% до 25,4%. Спостерігалось істотне зменшення частки готових харчових продуктів в аграрному експорті - з 25,9% у 2010 р. до 10,7% у 2022 р. Зниження частки продуктів харчування свідчить про погіршення якісної структури аграрного експорту України. Готові харчові продукти мають вищу додану вартість, а тому зменшення обсягів їх експорту призводить до зниження ефективності зовнішньої торгівлі, оскільки відбувається зростання частки експорту сировинних товарів, до яких відноситься продукція рослинництва. В загальних обсягах експорту аграрної продукції найменшою була частка продуктів тваринного походження, яка зменшилася з 7,8% у 2010 р. до 6,2% у 2022 р. Це є позитивним з точки зору трансформації товарної структури аграрного експорту за рахунок зменшення частки продукції тваринного походження, що характеризується нижчим рівнем доданої вартості, та збільшення вартісного обсягу експорту жирів тваринного походження, як продукції з вищим ступенем переробки.

З метою більш детальної характеристики структури аграрного експорту розглянемо динаміку основних товарів згідно двозначних кодів УКТЗЕД. Найбільшу частку у загальному експорті аграрної продукції України тривалий час займають зернові культури, їх частка збільшилася з 24,8% у 2010 р. до 44,5% у 2021 р. з подальшим зниженням до 38,9% у 2022 р. (рис. 2.8), а у вартісному вираженні обсяг експорту збільшився у 3,7 раза (з 2467 млн дол.

США до 9108,1 млн дол. США). Експорт жирів та олій тваринного і рослинного походження у 2010 р. був основним продуктом аграрного експорту – його частка становила 26,5%, а за вартісним обсягом експорт цієї продукції перевищував зернові культури і становив 2617,3 млн дол. США. Проте, упродовж досліджуваного періоду відбулося зниження частки жирів та олій тваринного і рослинного походження в аграрному експорті до 25,4%, хоча у вартісному вираженні обсяг експорту збільшився на 127,3% і досягнув 5948,5 млн дол. США у 2022 р.

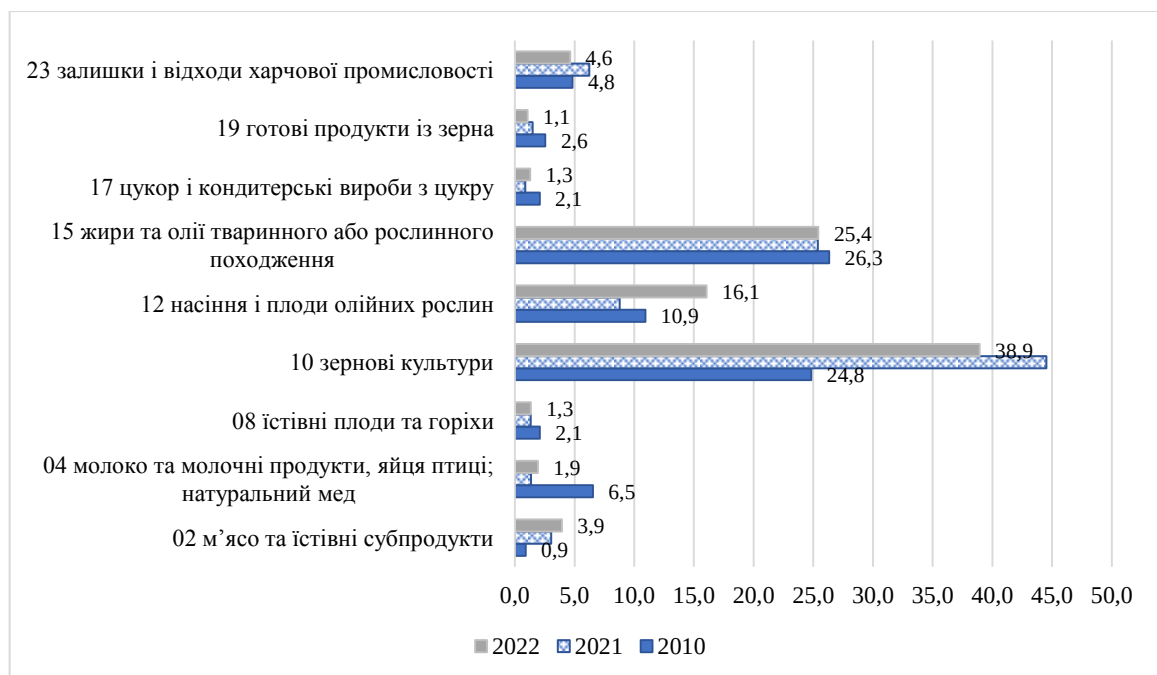

Рис. 2.8. Динаміка структури аграрного експорту за основними товарними групами у 2010-2022 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними [44]

Вагоме місце в аграрному експорті займають насіння і плоди олійних рослин – їх частка збільшилася з 10,9% у 2010 р. до 16,1% у 2022 р., а вартість експорту зросла у 3,5 раза (з 1085,7 млн дол. США до 3757,7 млн дол. США відповідно). Частка товарної групи «Молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед» зменшилася з 6,5% у 2010 р. до 1,9% у 2022 р., а у вартісному вираженні відбулося зниження експорту цієї продукції за аналогічний період на 30,3% (з 648,8 млн дол. США до 452,1 млн дол. США). Експорт залишків і

відходів харчової промисловості збільшився з 479,1 млн дол. США у 2010 р. до 1733,1 млн дол. США у 2021 р. (або у 3,6 раза) але у 2022 р. зменшився до 1081,8 млн дол. США, відповідно, частка цієї продукції в аграрному експорті спочатку мала зростаючу динаміку (з 4,8% до 6,3%), а потім зменшилася до 4,6%.

За досліджуваний період збільшилася частка м'яса та їстівних субпродуктів в аграрному експорті – з 0,9% до 3,9%, а вартість експорту цієї продукції зросла у 10,2 раза (з 90,2 млн дол. США до 923,8 млн дол. США). Частка їстівних плодів та горіхів в структурі аграрного експорту була не високою, але попри зниження цього показника з 2,1% у 2010 р. до 1,3% у 2022 р. за цією товарною групою спостерігалася позитивна динаміка експорту, який у вартісному вираженні збільшився майже у 1,5 раза.

Звернемо увагу, що упродовж досліджуваного періоду спостерігалася негативна динаміка частки основних товарів харчової промисловості в загальних обсягах аграрного експорту. Так, частка цукру і кондитерських виробів з цукру зменшилася з 2,1% у 2010 р. до 1,3% у 2022 р., хоча у вартісному вимірі експорт цієї продукції збільшився на 45% - з 206,5 млн дол. США до 299,6 млн дол. США відповідно. Вартість експорту готових продуктів із зерна зменшилася лише на 1% (з 254,3 млн дол. США у 2010 р. до 251,7 млн дол. США у 2022 р.), проте їхня частка знизилася істотніше - з 2,6% до 1,1% за відповідний період. Важливість збільшення експорту цих продовольчих товарів обумовлена тим, що при їх виробництві створюється вища додана вартість і, відповідно, ефективність експорту цієї продукції вища, порівняно з сировинною продукцією.

Зважаючи на загострення логістичних проблем експорту зернових культур, звернемо увагу на експорт продукції, отриманої в результаті переробки зерна. Зокрема, частка продукції борошномельно-круп'яної промисловості у загальних обсягах аграрного експорту зменшилася майже у півтора рази, з 0,81% у 2010 р. до 0,59% у 2022 р. При цьому, спостерігалася зростання експорту цієї групи товарів у вартісному вираженні на 72,2%, що

обумовлено в основному ціновим фактором, оскільки за більшістю товарів, що виготовляються борошномельно-круп'яною промисловістю, відбулося кількісне скорочення поставок, а ціна підвищилася. Наприклад, у 2010 р. було експортовано 83,5 тис. т. борошна пшеничного або із суміші пшениці та жита загальною вартістю 22158,1 тис. дол. США [63], а у 2021 р. на експорт було відправлено 105,7 тис. т. на суму 36089,25 тис. дол. США [64]. Водночас, за нашими розрахунками, ціна за тону такого борошна збільшилася з 265,3 дол. США у 2010 р. до 341 дол. США у 2021 р. Аналогічна тенденція характерна і для борошна кукурудзяного, обсяги експорту якого зменшилися з 3,79 тис. т. (797,419 тис. дол. США) до 0,92 тис. т. (4336,06 тис. дол.), а ціна за цей період зросла з 210,4 дол. США до 4713,1 дол. США за тону. Ціни на борошно продовжили зростати й у 2022 р. Так, дані за січень 2022 р. показують, що українські виробники експортували борошна пшеничного або із суміші пшениці та жита 4,0 тис. т. на 1611,3 тис. дол. по ціні 402 дол. за тону [65].

Як було показано у підрозділі 2.1, до повномасштабного вторгнення російських військ в Україну, найбільшими імпортерами української аграрної продукції були країни Азії. Зовнішньоторговельний оборот сільськогосподарською продукцією та продуктами харчування між Україною та азійськими країнами у 2021 р. перевищив 12 млрд дол. США. При цьому сальдо торгівлі України аграрною продукцією було додатнім і становило близько 10 млрд дол. США, а валютні надходження від експорту до країн Азії становили 49% усього обсягу аграрного експорту нашої країни.

Найбільші обсяги українського аграрного експорту у 2021 р. надходили до таких країн, як: Бангладеш – 299 млн дол. США, Ізраїль – 449,6 млн дол. США, Індія – 1953,7 млн дол. США, Індонезія – 760,8 млн дол. США, Ірак – 466,7 млн дол. США, Китай – 4282,3 млн дол. США, Саудівська Аравія – 645,8 млн дол. США, Туреччина – 1464,0 млн дол. США. Експорт до згаданих вище країн становив 37,2% загального обсягу аграрного експорту України у 2021 р.

Основними товарними групами українського аграрного експорту до країн Азії традиційно є зернові культури, жири та олії тваринного або рослинного

походження, насіння і плоди олійних рослин. Так, у 2021 р. зернові культури займали найбільшу частку в аграрному експорті з України до Індонезії (92,6%), Бангладеш (69,8%), Ізраїлю (37,9%), Саудівської Аравії (34,7%), Китаю (31,9%) та Туреччини (22,2%) [66]. Жири та олії тваринного або рослинного походження становили основу українського експорту товарів до Індії (77,2%) та Іраку (45,4%), а насіння і плоди олійних рослин становили значну частку експорту до Бангладеш (22,9%) [Там же].

Європейський Союз також належить до найбільших імпортерів та споживачів українського агропродовольства. Після запровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та завдяки функціонуванню Поглибленої і всеосяжної зони вільної торгівлі починаючи з 2016 р. умови аграрного експорту з України до ЄС покращилися, хоча на низку товарів квоти і обмеження було збережено. Зниження торговельних бар'єрів для українських експортерів сприяло швидшому подоланню наслідків економічної кризи в Україні у 2015-2016 рр., оскільки значна частина виробників сільськогосподарської продукції змогла переорієнтуватися на європейський ринок після втрати доступу до російського ринку. В результаті покращення умов торгівлі України з країнами ЄС за період 2016-2021 рр. відбулося збільшення загального обсягу експорту товарів з України до ЄС на 98,5%, аграрний експорт збільшився на 80,9% - з 4242 млн дол. США до 7674 млн дол. США [67]. Також зросла частка експорту аграрної продукції у загальних обсягах експорту товарів з України до ЄС - з 31,4% у 2016 р. до 35,0% у 2020 р. з подальшим зниженням до 28,6% у 2021 р., що обумовлене вищими темпами зростання загального обсягу експорту порівняно з темпами зростання аграрного експорту.

В експорті української сільськогосподарської продукції до ЄС традиційно переважають зернові культури, насіння і плоди олійних рослин, жири та олії тваринного або рослинного походження. Частка зернових культур у загальному обсязі аграрного експорту з України до ЄС зменшилася з 31,0% у 2016 р. до 25,2% у 2021 р. Водночас, протилежна тенденція характерна для торгівлі насінням олійних рослин, частка яких у загальних обсягах аграрного експорту

збільшилася з 14,7% у 2016 р. до 19,3% у 2021 р., що свідчить про погіршення структури експорту. Аграрні підприємства стали більше експортувати олійної сировини, а не переробляти її в олію для експорту в країни ЄС. Це підтверджується неістотним зростанням частки жирів та олій тваринного або рослинного походження в аграрному експорті з України до ЄС за цей же період з 29,2% до 30,8%. Частка залишків і відходів харчової промисловості в загальних обсягах аграрного експорту також істотно знизилася – з 10,6% до 6,1%, що певною мірою може свідчити про підвищення попиту на українські продукти з вищим ступенем переробки на європейському ринку.

Проведене дослідження показало, що за останні 10 років відбулося істотне зростання аграрного експорту України, як у вартісному вимірі, так і частки у загальному обсязі експорту товарів. Аграрний експорт України характеризується переважанням сировинної продукції (зернові культури, насіння і плоди олійних рослин) та продуктів з низьким рівнем переробки (жири та олії тваринного та рослинного походження). Основними імпортерами аграрної продукції з України були країни Азії, ЄС та Африки.

2.3. Ризики та загрози розвитку аграрного експорту в умовах воєнного стану

Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну має руйнівні наслідки для української економіки, а також негативно впливає на розвиток інших країн світу. Внаслідок війни погіршилися темпи відновлення світової економіки після пандемії COVID-19, змінилися і були порушені глобальні ланцюжки поставок аграрної продукції, що поставило під загрозу продовольчу безпеку багатьох країн. Війна також привернула увагу до проблеми функціонування аграрних підприємств України, особливо тих, що розташовані в південних та східних регіонах і стикаються з високим ризиком фізичного знищення та втрати людського потенціалу і матеріальних ресурсів.

Українські аграрні компанії, а також малі й середні підприємства (МСП) та працівники сильно постраждали від війни, що серйозно вплинуло на їх

здатність нормально працювати. До найбільш руйнівних наслідків війни відносяться наступні: велика кількість загиблих, поранених та внутрішньо переміщених осіб, що істотно змінило загальну чисельність, структуру та регіональну концентрацію робочої сили в країні; знищення основних фондів та технічних засобів підприємств, що призвело до зменшення виробничого потенціалу в аграрному секторі і спричинить значні структурні зміни в цій галузі у довгостроковому періоді; порушення логістики постачання аграрної продукції на експорт та ресурсного забезпечення діяльності аграрних підприємств, що обумовлює погіршення конкурентних позицій вітчизняних експортерів на світових ринках через ненадійність поставок товарів з України та неспроможність виконання контрактів у повному обсязі; зниження внутрішнього попиту внаслідок втрати частини національного доходу, що не можливо повністю компенсувати за рахунок міжнародної допомоги.

Повномасштабна війна, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, загострило і складну ситуацію в українській економіці, що лише почала виходити з кризи після пандемії. Інтенсивні бойові дії на території України призвели до того, що близько 17,7 мільйонів осіб потребують гуманітарної допомоги та захисту [68], а це призвело до значної шкоди всій економічній діяльності в нашій країні, включаючи сільське господарство, яке є ключовим сектором української економіки. Війна спричинила внутрішнє переміщення населення та його міграцію за кордон, завдала шкоди цивільній інфраструктурі та обмежила пересування людей і товарів, не дозволяючи фермерам працювати в господарствах, збирати врожай і продавати аграрну продукцію.

За оцінками фахівців Світового банку, війна вже призвела до «загальних збитків для сільського господарства на 2,2 млрд дол. США, а сукупні втрати становлять 28,3 млрд дол. США» [69]. Збитки включають «часткове або повне знищення техніки та обладнання, складських приміщень, худоби та багаторічних насаджень, а також викрадені матеріально-технічні цінності та готову сільськогосподарську продукцію, втрату значної частини сільськогосподарських угідь, які потребують рекультивації» [Там же]. Крім

цього, до збитків відноситься «втрата виробничих потужностей фермерів, незібраний врожай озимих культур, вищі витрати на сільськогосподарське виробництво та нижчі закупівельні ціни через складну логістику експорту» [Там же], що є значним тягарем для експортоорієнтованого сільського господарства України.

У сільському господарстві України зайняті приблизно 13 млн осіб, які проживають на сільських територіях і займаються виробництвом сільськогосподарської продукції у невеликих обсягах для забезпечення додаткових доходів домогосподарства [70]. Згідно інформації Державної служби статистики, аграрні підприємства в Україні виробляють близько 70% загального обсягу сільськогосподарської продукції, а домашніми господарствами виробляється 32%, включно із продукцією тваринництва, яка становить 50% [71]. Домашні господарства виробляють аграрну продукцію у невеликих обсягах, проте здійснюють вагомий вплив на стан місцевих ринків та розвиток локальних ланцюжків постачання продовольства, сприяють покращенню забезпеченості населення продуктами харчування та збільшують власні доходи за рахунок продажу сільськогосподарської продукції.

Частка сільських домогосподарств в Україні становить менше 20% загальної посівної площі, включаючи невелику частку виробництва зернових та олійних культур (близько 2,99 млн га), а більшість площ відведена для вирощування трудомістких культур (фрукти та овочі). У тваринницькому секторі на сільські домогосподарства припадає більшість поголів'я великої та дрібної рогатої худоби, кролів і пасік, і менше половини - загального поголів'я свиней і птиці. Результати опитування, проведеного фахівцями Продовольчої та сільськогосподарської організації у 2022 р., свідчать про те, що «загальні збитки та збитки українських домогосподарств у сільській місцевості становили майже 2,25 млрд дол. США за перші шість місяців війни, у тому числі 1,26 млрд дол. США у рослинництві та 0,98 млрд дол. США у тваринництві» [72]. За оцінками фахівців, «найбільше постраждав підсектор вирощування великої рогатої худоби, частка якого становила понад 64% у загальній вартості втрат і

збитків у секторі тваринництва, тоді як частка збитків підсектора зернових та олійних культур становила 67,5% загального зменшення вартості в секторі рослинництва» [Там же]. Ці втрати та збитки складали у середньому «близько 483 дол. США на одне сільське домогосподарство, без урахування тимчасово окупованих територій» [Там же].

Повномасштабна війна в Україні триває вже другий рік, що здійснює нищівний вплив на рівень життя людей, економічний розвиток та забезпеченість продовольством в багатьох країнах світу. Одним з найбільш негативних наслідків війни для усієї світової економіки є істотне зростання цін на міжнародних ринках продовольчої продукції. Так, за оцінками експертів Продовольчої та сільськогосподарської організації, «середній індекс продовольчих цін ФАО, який відстежує щомісячні зміни міжнародних цін на продовольчі товари, у квітні 2023 р. становив у середньому 127,2 пункту, що на 0,6% більше, ніж у березні», при цьому індекс був на 19,7% нижчий ніж у квітні 2022 р., але все ще на 5,2% вище порівняно з квітнем 2021 р.» [73].

Водночас, у багатьох країнах спостерігається висока інфляція цін на продукти харчування. Зокрема, «рівень інфляції перевищує 5% у більшості країн з низьким рівнем доходу (94,1% країн), у 87,3% країн з високим рівнем доходу, у 86% країн із доходом нижче середнього та 93% країн із рівнем доходу вище середнього, в інших країнах спостерігається двозначна інфляція на продовольчі товари» [73]. Найбільше постраждалими вважаються країни Африки, Північної Америки, Латинської Америки, Південної Азії, Європи та Центральної Азії, де «у реальному вираженні інфляція цін на продовольство перевищила загальну інфляцію у 88,8% із 160 країн, для яких доступні індекси споживчих цін на продовольство та загальний індекс інфляції» [Там же]. Однак, як стверджують фахівці Міжнародного інституту досліджень продовольчої політики, «станом на кінець 2022 року вдалося запобігти виникненню великої продовольчої кризи завдяки Чорноморській зерновій ініціативі, збільшенню глобальних гуманітарних заходів для пом'якшення наслідків війни та рекордним врожаям пшениці в Канаді та Європейському Союзі» [74].

Чорноморська зернова ініціатива (BSGI), укладена за посередництва ООН, дозволила Україні частково відновити експорт зернових культур та іншої аграрної продукції через чорноморські порти, які були заблоковані після повномасштабного вторгнення російських військ 24 лютого 2022 р. Угода забезпечувала прохід суден з експортною продукцією із трьох важливих чорноморських портів - Одеси, Чорноморська та Південного, через які здійснювалося близько 37% усього аграрного експорту з України до повномасштабної війни. Угода сприяла зростанню загального щомісячного експорту сільськогосподарської продукції до довоєнного рівня.

Завдяки Чорноморській угоді було експортовано 33 млн т агропродовольства на додаток до експорту 2,5-3,5 млн т, який відбувався щомісяця сухопутними маршрутами через країни Східної Європи в межах ініціативи ЄС «Шляхи солідарності». Кукурудза та пшениця становили приблизно 78% від загального обсягу сільськогосподарської продукції, експортованої завдяки Чорноморській зерновій ініціативі [74], що значною мірою сприяло вирішенню проблеми зберігання зернових культур в умовах війни, коли сховища були переповнені та знаходилися під загрозою знищення ракетними обстрілами. За період дії Чорноморської зернової ініціативи (серпень 2022 р. – липень 2023 р.) Україна експортувала морськими шляхами майже 17 млн т кукурудзи, 9 млн т. пшениці та близько 7 млн т іншої аграрної продукції (рис. 2.9).

Із загального обсягу експорту пшениці, забезпеченого в межах Чорноморської зернової ініціативи, близько 65% було спрямовано до країн, що розвиваються. Цей експорт також включав 725,1 тис. т. пшениці, яка призначалася для вирішення продовольчих проблем в Афганістані, Джибуті, Ефіопії, Кенії, Сомалі, Судані та Ємені відповідно до Всесвітньої продовольчої програми. Водночас, близько 83% експорту кукурудзи в рамках Чорноморської зернової ініціативи було спрямовано в розвинені країни та Китай, які імпортують кукурудзу як корм для тварин і є традиційними покупцями української кукурудзи. Попри критику з боку окремих політиків та економістів

щодо непропорційного експорту до розвинутих країн і Китаю порівняно з експортом до найбільш бідніших країн, збільшення експорту з України загалом сприяло зниженню світових цін на зернові культури, що було вигідно всім покупцям [74].

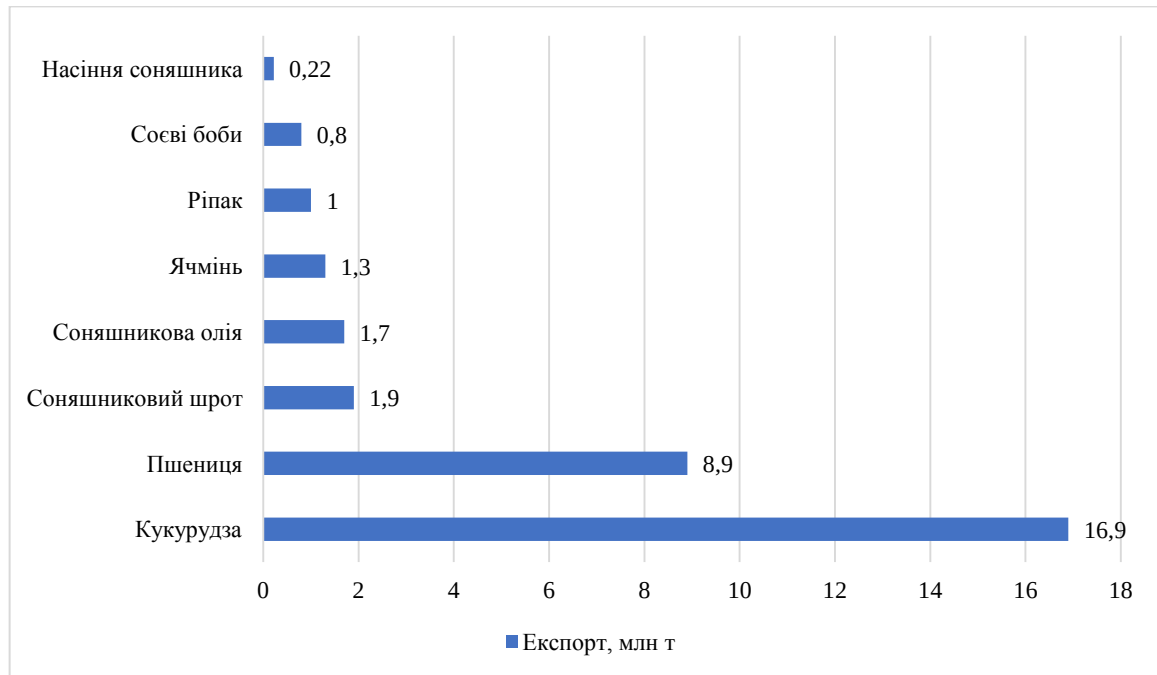

Рис. 2.9. Обсяг аграрного експорту України, забезпеченого Чорноморською зерною ініціативою з 3 серпня 2022 р. по 17 липня 2023 р.

Джерело: побудовано автором за [75]

Після виходу Росії з Чорноморської зернової ініціативи, морські шляхи для українського експорту сільськогосподарської продукції знову заблоковані, а російські війська часто завдають ракетних ударів по об'єктах портової інфраструктури, зерноскладах та складах, що збільшує загрози продовольчій безпеці не лише України, а й інших країн. Ці загрози проявляються у зменшенні поставок аграрної продукції на світові ринки, погіршенні доступу найбільш бідніших країн до продовольства через складну логістику його доставки та підвищення ціни, зростанні експортних витрат та скороченні виробництва продовольства в Україні. Альтернативні шляхи експорту зернових культур, які передбачають сухопутну та річкову логістику, мають низьку пропускну спроможність і не

забезпечують перевезення необхідних обсягів вантажу та є значно дорожчими, порівняно з морською логістикою.

Порушення логістики доставки сільськогосподарської продукції за кордон та істотне зменшення обсягів аграрного експорту негативно вплине на собівартість виробництва та прибутковість фермерських господарств, оскільки подорожчання логістики насамперед відображається не на ціні агропродовольства, яка визначається рівнем світових цін, а на прибутковості експортних операцій. Внаслідок зниження рентабельності фермерських господарств виробництво та експорт сільськогосподарської продукції можуть стати невігідними, що призведе до скорочення посівних площ, перепрофілювання діяльності господарств або ліквідації підприємств.

Україна займає провідні позиції серед експортерів зернових культур на світовий ринок, тому у випадку істотного скорочення виробництва та експорту цієї продукції існує висока ймовірність підвищення світових цін внаслідок виникнення дефіциту зерна, що призведе до загострення загроз продовольчій безпеці в найбідніших країнах. Згідно прогнозу фахівців МВФ, внаслідок припинення дії Чорноморської зернової ініціативи світові ціни на зернові культури можуть підвищитися на 10-15% [76], що стане критичним для бідних країн, які не зможуть забезпечити внутрішній попит на продовольство. Для збереження позицій України на світовому ринку агропродовольства та запобігання істотному скороченню експорту основної сільськогосподарської продукції уряд України розробляє і впроваджує у використання альтернативні логістичні маршрути, зокрема «через річкові порти Дунаю (до румунського морського порту Констанца або ж невеликими судами напряму до клієнтів) та через західні кордони нашої країни» [Там же].

Попри загалом песимістичні прогнози експорту української сільськогосподарської продукції на наступний рік, використання альтернативних експортних маршрутів за межами основних чорноморських портів, очікування фахівців з Міністерства сільського господарства США (USDA) щодо аграрного експорту з України дещо покращилися. Зокрема,

прогнозується, що експорт зерна у 2023-2024 маркетинговому році зросте до 34,1 млн т. з коригуванням у бік збільшення для пшениці, кукурудзи та, меншою мірою, ячменю. Попри це, прогнозується, що експорт зерна знизиться на 27% порівняно з попереднім роком і на 28% порівняно з середнім показником за 5 років до початку масштабної війни. Основними причинами такої спадної динаміки є обмежені можливості експорту морським транспортом після закінчення терміну дії Чорноморської зернової ініціативи та скорочення запасів продукції через зменшення її виробництва в умовах війни. Незважаючи на те, що прогнозується збільшення виробництва зерна на 3,5 млн т. у 2023-2024 маркетинговому році, поточні запаси будуть на 9,5 млн т. нижчі, ніж у попередньому році, відповідно, й обсяги експорту прогноуються меншими.

За оцінками Міністерства сільського господарства США, у листопаді 2023 р. очікується зростання обсягів експорту пшениці з України на 1,0 млн т (до 12,0 млн т.) [77]. Незважаючи на скорочення посівних площ, прогноз щодо виробництва пшениці в Україні у 2023-2024 маркетинговому році є більш оптимістичним і перевищує оцінку минулого року щодо відновлення врожайності. Проте, навіть при більшому врожаї загальні поставки пшениці зменшилися на 11% порівняно з попереднім роком (рис. 2.10). Після припинення дії Чорноморської зернової ініціативи альтернативний морський гуманітарний коридор наразі забезпечує невисокі обсяги перевезення вантажів, тому Україна в основному експортує сільськогосподарську продукцію через румунський порт Констанца та через інші європейські країни залізницею, вантажівками чи баржами. Після завершення збору врожаю в липні Україна експортувала 4,8 млн т. пшениці цього маркетингового року (липень/червень), що на 500 тис. т. менше, ніж за аналогічний період минулого року [77]. Значна частина експорту пшениці спрямована до Румунії, Іспанії та Єгипту, оскільки Україна має обмежені можливості для транспортування великих обсягів зернових до країн Африки на південь від Сахари та Азії.

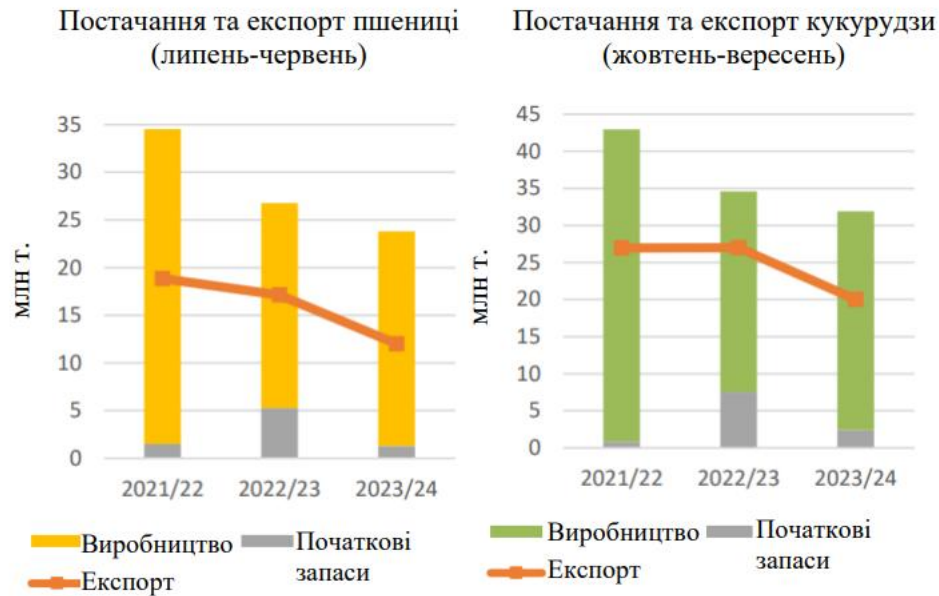

Рис. 2.10. Прогноз виробництва та експорту пшениці та кукурудзи з України на 2023-2024 маркетинговий рік

Джерело: [77]

Як показано на рисунку 2.10, прогнозується зростання експорту кукурудзи з України (жовтень-вересень) на 500 тис. т до 20,0 млн т. [77]. Прогнозні оцінки виробництва кукурудзи на 2023-2024 маркетинговий рік покращилися, і очікується, що виробництво істотно перевищить виробництво у минулому році. За відсутності можливості вільного експорту аграрної продукції морськими шляхами більша частина українського експорту кукурудзи, ймовірно, буде спрямована до Європейського Союзу, який, за прогнозами, імпортує майже рекордну кількість кукурудзи. За попередніми даними, у жовтні з України було експортовано лише близько 1,0 млн т. кукурудзи [77]. Традиційно, основні обсяги кукурудзи експортуються упродовж шести місяців (листопад-травень), тому очікується збільшення експортних поставок саме у цей період. Отже, прогнози експорту як пшениці, так і кукурудзи не зросли відповідно до прогнозів внутрішнього виробництва, оскільки експерти очікують, що через відсутність можливостей забезпечення значних обсягів українського експорту чорноморськими шляхами призведе до накопичення значних запасів цієї продукції у зерносховищах.

Таким чином, в умовах війни в Україні посилилися загрози скорочення як виробничого, так і експортного потенціалу сільськогосподарського сектору економіки, що, своєю чергою може призвести до втрати позицій вітчизняних експортерів на світових ринках. В умовах тривалих воєнних дій така загроза є цілком реальною у середньостроковій перспективі, оскільки світова спільнота прагне вирішити продовольчу проблему шляхом збільшення виробництва сільськогосподарської продукції в інших країнах.

Висновки до розділу

1. До початку повномасштабної війни з Росією Україна була провідним виробником соняшникової олії та макухи і посідала перше місце за обсягами експорту цієї продукції на світовий ринок. Також українські експортери кукурудзи, ячменю, ріпаку та пшениці входили до першої десятки країн-експортерів цієї продукції. Значну частину аграрного експорту України становила сільськогосподарська сировина, що обумовлює низьку валютну ефективність експортних операцій. Найбільшими імпортерами українського продовольства традиційно є країни Азії та Африки, які не спроможні забезпечити споживчий ринок за рахунок внутрішнього виробництва пшениці та кукурудзи через невідповідні кліматичні умови. У 2022 р. аграрний експорт України до країн Африки та Азії зазнав істотного скорочення через блокування російськими військами морської логістики, що спричинило продовольчу кризу в багатьох країнах-імпортерах української сільськогосподарської продукції. Водночас, експорт українського продовольства до країн ЄС збільшився під час повномасштабної війни, що відбулося завдяки тимчасовому призупиненню Європейською комісією дії торговельних обмежень щодо України.

2. Упродовж 2010-2022 рр. спостерігалось зростання ролі аграрного експорту у формуванні структури зовнішньої торгівлі України та забезпеченні економічного розвитку, про що свідчить істотне збільшення вартісних обсягів і частки сільськогосподарської продукції та готових продуктів харчування у загальних обсягах експорту товарів. Основу аграрного експорту України

становили продукти рослинного походження, а темпи зростання їх експорту перевищували темпи зростання за іншими групами агропродовольчих товарів. У структурі аграрного експорту України у 2022 р. найбільшою була частка продуктів рослинного походження (57%), значно меншу частку займали жири та олії тваринного або рослинного походження (25,4%). Негативною тенденцією, з точки зору якості структури аграрного експорту, є істотне зменшення частки готових харчових продуктів - з 25,9% у 2010 р. до 10,7% у 2022 р. Серед продуктів рослинного походження найбільшу частку у структурі експорту України займають зернові культури, які становлять основу поставок агропродовольства до азійських країн (Бангладеш, Ізраїль, Індонезія, Китай, Саудівська Аравія, Туреччина). Аграрний експорт з України до ЄС в основному складався із зернових культур (25%), жирів та олій тваринного або рослинного походження (30,8%), насіння та плодів олійних рослин (19,3%).

3. В умовах війни в Україні на виробництво та експорт аграрної продукції впливають такі ризики та загрози: зменшення чисельності працездатних осіб та істотні диспропорції у структурі та регіональній концентрації робочої сили; руйнування виробничого потенціалу в аграрному секторі; порушення логістики експорту аграрної продукції та ресурсного забезпечення діяльності аграрних підприємств. В рамках Чорноморської зернової ініціативи відбувалося забезпечення експорту з України пшениці та кукурудзи, а також соняшникової олії та іншої аграрної продукції, що сприяло вирішенню продовольчих проблем в багатьох країнах світу. Після припинення дії цієї угоди посилилися загрози зменшення поставок аграрної продукції на світові ринки, погіршення доступу найбільш вразливих країн до продовольства через складну логістику його доставки та підвищення ціни, зростання експортних витрат та скорочення виробництва аграрної продукції в Україні. Попри позитивні прогнози щодо збільшення виробництва зернових культур на 2023-2024 маркетинговий рік, прогноз експорту залишається негативним насамперед через загострення логістичних загроз.

РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ АГРАРНОГО ЕКСПОРТУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

3.1. Обґрунтування напрямів удосконалення структури українського експорту аграрної продукції

Виявлення впливу товарної структури аграрного експорту на економічне зростання України є важливою складовою планування заходів з підвищення експортної ефективності сільськогосподарського сектору економіки. Згідно теоретичних положень, динаміка економічного зростання країни залежить від капітальних інвестицій в сільське господарство, кількості зайнятих в сільськогосподарському секторі економіки, обмінного курсу національної грошової одиниці та від обсягів експорту основних товарних груп аграрної продукції. Відповідно до цього, необхідно перевірити наше припущення щодо позитивного впливу структури аграрного експорту на економічне зростання України згідно функціональної залежності (див. рівняння 1.8).

У випадку виявлення безпосереднього зв'язку між залежною та незалежними змінними, що характеризують експорт конкретних груп сільськогосподарської продукції, необхідно вживати заходів щодо нарощення експорту цих товарних груп. Водночас, якщо зв'язок між змінними відсутній або має обернений характер, необхідно з'ясовувати причини такої залежності і розробляти заходи щодо трансформації структури експорту в бік переважання більш ефективних товарних груп.

На першому етапі нашого дослідження проведемо регресійний аналіз залежності економічного зростання України від структури аграрного експорту за укрупненими товарними групами (табл. 3.1). Відповідно, в якості залежної змінної використаємо показники ВВП (GDP), індекси фізичного обсягу ВВП, % до попереднього року ($Index\ GDP$) та ВВП у розрахунку на одного мешканця (GDP_pc). Множина незалежних змінних включає обсяг капітальних інвестицій в сільське господарство (K_inv), кількість зайнятих у сільському господарстві (Lab_f), обмінний курс національної грошової одиниці (Ex_r), а також обсяги

аграрного експорту за такими товарними групами: продукти тваринного походження ($Prod_I$), продукти рослинного походження ($Prod_{II}$), жири та олії тваринного або рослинного походження ($Prod_{III}$), готові харчові продукти ($Prod_{IV}$). Статистичні дані, наведені у таблиці 3.1, було стандартизовано шляхом їх перерахунку за допомогою натурального логарифму. Для проведення регресійного аналізу ми використали комп'ютерну програму Statistica 7.0.

Таблиця 3.1

Вхідні дані для регресійного аналізу залежності економічного зростання України від товарної структури експорту

Роки	Залежна змінна			Незалежні змінні						
	ВВП, млн дол.	Індекси фізичного обсягу ВВП, % до попереднього року	ВВП на одну особу, дол.	Капітальні інвестиції в сільське господарство, млн дол.	Кількість зайнятих у сільському господарстві, тис. осіб	Обмінний курс грн до дол.	Експорт, млн дол. США			
							Продукти тваринного походження	Продукти рослинного походження	Жири та олії тваринного або рослинного походження	Готові харчові продукти
2010	141210	104,1	2976	1364	3116	7,93	771	3976	2617	2571
2011	169333	105,5	3578	2027	3410	7,96	936	5531	3396	2939
2012	182592	100,2	4005	2323	3308,5	7,99	961	9213	4211	3493
2013	190499	100,0	4189	2274	3389,0	7,99	1084	8875	3507	3557
2014	133503	93,4	3106	1547	3091,4	11,88	1014	8736	3822	3096
2015	91031	90,2	2125	1342	2870,6	21,84	823	7971	3299	2468
2016	93356	102,4	2187	1943	2866,5	25,55	775	8093	3962	2450
2017	112091	102,4	2638	2384	2860,7	26,59	1108	9215	4605	2826
2018	130891	103,5	3096	2391	2937,6	27,2	1210	9886	4496	3018
2019	153883	103,2	3662	2266	3010,4	25,84	1277	12914	4732	3220
2020	155499	96,2	3751	1861	2721,2	26,96	1188	11883	5746	3361
2021	159911	103,4	4825	1799	2692,7	27,3	1345	15538	7037	3788
2022	140298	87,7	3604	1428	н. д.	36	1471	13472	5948	2496

Джерело: складено та розраховано автором за даними [44; 79-80]

Результати регресійного аналізу підтвердили попередньо зроблене нами припущення про існування оберненого зв'язку між економічним зростанням України і обмінним курсом національної грошової одиниці та пряму залежність

економічного зростання від аграрного експорту. Проте, як видно з таблиці 3.2, не всі змінні впливали на показники економічного зростання. Насамперед, зазначимо, що в результаті дослідження не було виявлено статистично значимого зв'язку між динамікою ВВП та зміною обсягів капітальних інвестицій і кількості зайнятих у сільськогосподарському секторі економіки України. Також на динаміку ВВП не впливала зміна обсягів експорту продуктів рослинного походження, жирів та олій тваринного або рослинного походження, готових харчових продуктів.

Таблиця 3.2

Залежність показників економічного зростання України від зміни факторів, що визначають структуру аграрного експорту у 2010-2022 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>GDP</i>	<i>GDP_{pc}</i>
Кількість спостережень	13	13
Постійна величина	5,730*** (0,982)	-0,824 (0,961)
<i>Ex_r</i>	-0,385*** (0,053)	-0,418*** (0,057)
<i>Prod_I</i>	1,036*** (0,151)	0,659** (0,208)
<i>Prod_{III}</i>	-	0,661*** (0,192)
R	0,931	0,956
R ²	0,867	0,914
F-критерій	F(2,10)=32,589	F(3,9)=32,213

* - рівень статистичної помилки 10%;

** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано автором

За нашими розрахунками, ВВП України у 2010-2022 рр. був обернено залежний від зміни обмінного курсу гривні до долара США та прямо залежав від зміни обсягів продуктів тваринного походження: збільшення обмінного курсу на 1% призводило до зниження залежної змінної на 0,385%, а збільшення експорту продуктів тваринного походження на 1% сприяло зростанню залежної змінної на 1,036% за інших незмінних умов. Високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,931$) свідчить про міцний зв'язок між залежною та незалежними

змінними, а критерій Фішера ($F(2,10)=32,589$) підтверджує щільність цього зв'язку. Коефіцієнт детермінації показує, що упродовж досліджуваного періоду ВВП України на 86,7% залежав від зміни обмінного курсу та обсягів експорту продуктів тваринного походження, а на 13,3% - від інших чинників, які не включені в регресійну модель. Похибка розрахунків не перевищувала 1%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів.

В результаті регресійного аналізу також виявлено міцний зв'язок ($R=0,956$) між зміною ВВП на одну особу та динамікою таких змінних, як обмінний курс національної грошової одиниці, обсяги експорту продуктів тваринного походження і жирів та олій тваринного або рослинного походження. Залежність ВВП на одну особу від зміни обмінного курсу, як і в попередній регресійній моделі, була оберненою, що узгоджується з теоретичними положеннями теорії економічного зростання: при збільшенні на 1% обмінного курсу відбувалося зменшення залежної змінної на 0,418%. Експорт аграрної продукції позитивно впливав на зміну ВВП у розрахунку на одну особу, про що свідчить наявність прямого зв'язку між залежною змінною та обсягами експорту продуктів тваринного походження і жирів та олій тваринного або рослинного походження. Збільшення на 1% експорту продуктів тваринного походження сприяло збільшенню ВВП на одну особу на 0,659%, а збільшення експорту жирів та олій тваринного або рослинного походження на 1% забезпечувало зростання залежної змінної на 0,661% за інших незмінних умов. Статистична похибка розрахунку постійної величини перевищувала 10%, водночас, похибка розрахунку коефіцієнтів при незалежних змінних була меншою за 1%. Зважаючи на високе значення коефіцієнтів кореляції та детермінації, критерію Фішера та низький рівень похибки для коефіцієнтів при незалежних змінних, результати розрахунків можемо вважати статистично значимими.

Другий етап нашого дослідження передбачає проведення оцінки взаємозв'язку між економічними зростанням та обсягами аграрного експорту за товарними групами згідно двозначних кодів за УКТЗЕД. У зв'язку з цим

перелік незалежних змінних необхідно замінити показниками, що характеризують структуру аграрного експорту України згідно таблиці 3.3. Водночас, в переліку незалежних змінних доцільно залишити показники капітальних інвестицій та кількості зайнятих в сільському господарстві, обмінний курс національної грошової одиниці (табл. 3.1). Залежна змінна описується показниками ВВП, індексу ВВП до попереднього року та ВВП у розрахунку на одну особу, які наведені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.3

Динаміка експорту основних товарних груп агропродовольчої продукції з України у 2010-2022 рр.

Рік	Експорт, млн дол.								
	02 м'ясо та істівні субпродукти	04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	08 істівні плоди та горіхи	10 зернові культури	12 насіння і плоди олійних рослин	15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	17 цукор і кондитерські вироби з цукру	19 готові продукти із зерна	23 залишки і відходи харчової промисловості
	<i>Prod₀₂</i>	<i>Prod₀₄</i>	<i>Prod₀₈</i>	<i>Prod₁₀</i>	<i>Prod₁₂</i>	<i>Prod₁₅</i>	<i>Prod₁₇</i>	<i>Prod₁₉</i>	<i>Prod₂₃</i>
2010	90,2	648,8	208,8	2467,1	1085,7	2617,3	206,5	254,3	479,1
2011	197,9	703,8	217,3	3617,1	1434,8	3396,4	241,9	339,0	626,6
2012	315,9	612,4	199,8	6999,9	1754,0	4211,5	341,2	377,5	877,7
2013	348,6	691,7	138,5	6371,3	2048,1	3507,1	259,4	413,1	923,4
2014	381,8	575,4	148,2	6544,1	1687,7	3822,0	147,1	390,1	1108,3
2015	377,7	386,5	154,1	6057,5	1475,5	3299,8	169,5	267,9	995,8
2016	387,8	330,5	148,2	6073,9	1535,0	3963,0	352,0	212,5	983,0
2017	531,2	494,2	195,3	6501,1	2060,1	4605,7	417,3	296,4	1051,2
2018	646,0	480,9	228,6	7240,6	1954,1	4496,5	366,9	268,3	1224,8
2019	711,9	453,9	260,1	9633,3	2563,2	4732,2	254,4	269,4	1486,2
2020	652,1	426,5	238,4	9410,7	1842,4	5746,9	250,3	313,1	1576,5
2021	845,6	378,5	368,2	12343,8	2435,2	7037,2	246,5	414,6	1733,1
2022	923,8	452,1	313,0	9108,2	3757,7	5948,6	299,6	251,8	1081,8

Джерело: складено автором за даними [44]

За результатами регресійного аналізу ми виявили міцний зв'язок ($R=0,937$) між ВВП України та обмінним курсом національної грошової

одиниці, обсягами експорту м'яса та їстівних субпродуктів та їстівних плодів та горіхів:

$$GDP = 9,111 - 0,576 \cdot Ex_r + 0,318 \cdot Prod_{02} + 0,459 \cdot Prod_{08}. \quad (3.1)$$

Залежність ВВП України від обмінного курсу є оберненою, що узгоджується з отриманими попередньо результатами (табл. 3.2). Згідно рівняння 3.1, при зростанні обмінного курсу на 1% відбувалося зниження ВВП на 0,576%. Динаміка обсягів експорту такої продукції, як м'ясо та їстівні субпродукти, їстівні плоди та горіхи позитивно впливала на зміну обсягів ВВП: збільшення на 1% незалежних змінних сприяло зростанню залежної змінної на 0,318% та 0,459% відповідно. Розрахункове значення критерію Фішера перевищує його табличне значення ($F(3,9)=21,612$), що підтверджує щільність зв'язку між залежною та незалежними змінними. Коефіцієнт детермінації показує, що зміна ВВП упродовж досліджуваного періоду на 87,8% залежала від вказаних чинників і на 12,2% - від інших факторів, не включених до регресійної моделі. Похибка регресії не перевищувала 1%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів. При цьому зазначимо, що в результаті дослідження не було виявлено статистично значимого зв'язку між ВВП та зміною капітальних інвестицій та кількістю зайнятих у сільському господарстві, обсягів експорту усіх інших товарних груп агропродовольчої продукції.

Подібний характер залежності виявлений між ВВП на одну особу та обмінним курсом і обсягами експорту м'яса та їстівних субпродуктів, їстівних плодів та горіхів, але ступінь впливу незалежних змінних відрізняється. Зокрема, негативний вплив обмінного курсу був дещо слабшим, ніж у попередній моделі (див. рівняння 3.1), а позитивний вплив експорту аграрної продукції був більш істотним:

$$GDP_{pc} = 4,28 - 0,548 \cdot Ex_r + 0,385 \cdot Prod_{02} + 0,571 \cdot Prod_{08}. \quad (3.2)$$

Показники адекватності регресійної моделі у рівнянні 3.2 є вищими порівняно з моделлю у рівнянні 3.1. Високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,95$) свідчить про наявність міцного зв'язку між залежною та незалежними

змінними, а критерій Фішера ($F(3,9)=28,871$) підтверджує щільність цього взаємозв'язку. Коефіцієнт детермінації показує, що зміна ВВП на одну особу у 2010-2022 рр. на 90,5% залежала від вказаних чинників і на 9,5% - від інших факторів, не включених до регресійної моделі. Похибка регресії не перевищувала 1%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів. В результаті дослідження ми не виявили статистично значимого зв'язку між ВВП на одну особу та зміною капітальних інвестицій і кількістю зайнятих у сільському господарстві, обсягів експорту усіх інших товарних груп агропродовольчої продукції.

В результаті регресійного аналізу виявлено міцний ($R=0,906$) прямий зв'язок між динамікою ВВП на одну особу та зміною обсягів експорту такої продукції, як молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед, їстівні плоди та горіхи, зернові культури:

$$GDP_{pc} = -2,6 + 0,847 \cdot Prod_{04} + 0,377 \cdot Prod_{08} + 0,388 \cdot Prod_{10}. \quad (3.3)$$

Як видно з рівняння 3.3, найбільший вплив на ВВП у розрахунку на одну особу здійснювала зміна обсягів експорту молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду: збільшення незалежної змінної на 1% сприяло зростанню залежної змінної на 0,847%. Вплив експорту їстівних плодів та горіхів, зернових культур на ВВП на одну особу був дещо меншим та приблизно однаковим: збільшення на 1% цих двох незалежних змінних забезпечувало зростання залежної змінної відповідно на 0,377% та 0,388%. Коефіцієнт детермінації показує, що зміна ВВП на одну особу на 82,2% залежала від зміни обсягів експорту молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду, їстівних плодів та горіхів, зернових культур і на 17,8% - від інших факторів, не включених до регресійної моделі. Розрахункове значення критерія Фішера перевищувало його табличне значення ($F(3,9)=13,906$), що підтверджує наявність взаємозв'язку між змінними. Похибка регресії не перевищувала 5%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів.

Згідно результатів регресійного аналізу, існує істотний прямий зв'язок між ВВП на одну особу та зміною обсягів експорту їстівних плодів та горіхів, готових продуктів із зерна:

$$GDP_{pc} = 1,21 + 0,453 \cdot Prod_{08} + 0,778 \cdot Prod_{19}. \quad (3.4)$$

Згідно регресійної моделі рівняння 3.4, найбільший вплив на динаміку ВВП на одну особу здійснювала зміна експорту готових продуктів із зерна: при збільшенні незалежної змінної на 1% відбувалося зростання залежної змінної на 0,788%. Дещо менший вплив на ВВП на одну особу здійснювала зміна обсягу експорту їстівних плодів та горіхів: збільшення на 1% незалежної змінної сприяло зростанню залежної змінної на 0,453%. Статистична похибка розрахунку постійної величини становила 30%, водночас, похибка розрахунку коефіцієнтів при незалежних змінних була меншою за 1%. Зважаючи на високе значення коефіцієнтів кореляції ($R=0,890$) та детермінації ($R^2=0,792$), прийнятне значення критерію Фішера ($F(2,10)=19,090$) та низький рівень похибки для коефіцієнтів при незалежних змінних, результати розрахунків вважаємо статистично значимими.

Ґрунтуючись на результатах проведеного дослідження, можемо стверджувати, що найбільш перспективним з точки зору забезпечення економічного зростання є збільшення експорту такої продукції, як: жири та олії тваринного або рослинного походження; м'ясо та їстівні субпродукти; їстівні плоди та горіхи; молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед; зернові культури; готові продукти із зерна. Враховуючи ступінь впливу експорту кожної з цих товарних груп на економічне зростання, пріоритетними визначимо жири та олії тваринного або рослинного походження, молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед, готові продукти із зерна.

3.2. Заходи щодо покращення структури аграрного експорту України

Дослідження впливу структури аграрного експорту на економічне зростання України показало, що найбільш перспективною продукцією для продажу за кордон є не сільськогосподарська сировина, а продукція, яка була

певним чином перероблена. Позитивний вплив на економічне зростання здійснювало збільшення експорту жирів та олій тваринного або рослинного походження, молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду, готових продуктів із зерна. Відповідно, для українських виробників аграрної продукції важливими завданнями визначимо технологічне оновлення та модернізацію агропереробних підприємств, розвиток виробничих потужностей для виготовлення продукції з вищим рівнем доданої вартості, розширення експортних ринків для збільшення обсягів збуту продукції.

Ефективність участі України у міжнародній торгівлі сільськогосподарською продукцією залежить від багатьох факторів, серед яких найважливішими є виробничі можливості для експорту та умови доступу до світових ринків. У зв'язку з цим, збільшення доданої вартості експортованого агропродовольства та розширення виробничих можливостей, у тому числі за рахунок розширення місцевих економічних можливостей, є головним викликом в умовах війни.

Сталий та прискорений розвиток сільського господарства є важливою складовою економічного розвитку та зміцнення конкурентних позицій України на міжнародних ринках. Результати проведеного дослідження показали, що наша країна має значний сільськогосподарський потенціал, але він не реалізований повною мірою через низку причин, включаючи структурні та технологічні обмеження, неефективну внутрішню політику та загрози зовнішнього середовища. Як наслідок, зростання економіки упродовж останніх 10-ти років було повільним, а після початку повномасштабної війни ВВП істотно знизилося, що значною мірою обумовлене скороченням аграрного експорту внаслідок погіршення логістики та неможливості забезпечення перевезень сільськогосподарської сировини у повному обсязі лише сухопутними шляхами.

Виклики, з якими стикається сільське господарство України під час війни, обумовлюють доцільність розробки та впровадження ефективної державної політики та створення сприятливого інституційного середовища для розвитку

сільського господарства. При цьому необхідно враховувати, що розвиток сільського господарства є кумулятивним процесом, коли заходи із забезпечення структурних трансформацій аграрного експорту стимулюватимуть розвиток суміжних галузей економіки. Основну увагу необхідно зосередити на визначенні заходів для пом'якшення обмежень з боку пропозиції та підвищення продуктивності та конкурентоспроможності сільського господарства в рамках стратегії, яка повинна бути збалансованою, стійкою та базуватися на порівняльних перевагах.

Одним з ключових завдань підвищення вмісту доданої вартості аграрного експорту України є нарощення внутрішнього виробничого потенціалу в агропромисловому комплексі, що дозволить переробляти більші обсяги сільськогосподарської сировини. Удосконалення структури аграрного експорту, як було показано у підрозділі 3.1, нерозривно пов'язане з диверсифікацією агропродовольчої продукції, яка постачається на зарубіжні ринки, що, своєю чергою, потребує підвищення виробничої спроможності агропромислового комплексу.

Для успішної диверсифікації аграрного експорту необхідною є реалізація довгострокової цілісної стратегії, узгодженої із нормативно-правовими документами на національному та міжнародному рівнях. Державна політика, план реформ сільського господарства та суміжних секторів економіки повинні бути розраховані на довгострокову перспективу, оскільки заходи щодо підвищення доданої вартості аграрної продукції потребують використання сучасних знань, доступу до новітніх технологій, розвиненої інфраструктури та залучення інших ресурсів, які можуть бути недоступні в країні в потрібному обсязі. При цьому зауважимо, що важливими аспектами також є удосконалення політики в інвестиційній сфері, розвитку відповідних послуг та створення конкурентного середовища на внутрішньому ринку.

Важливою основою розробки ефективних заходів щодо удосконалення структури аграрного експорту України є визначення типу диверсифікації виробництва агропродовольчої продукції, наприклад розвиток виробництва

нетрадиційних експортних товарів як у сільськогосподарському, так і в пов'язаних з ним секторах. Вибір перспективних підсекторів сільського господарства необхідно аналізувати з урахуванням наявних можливостей вітчизняних підприємств, які б могли стати основними виконавцями пріоритетних напрямів промислової політики, оскільки мають необхідний потенціал та досвід для виробництва ключових товарних груп агропродовольства і не потребують значних початкових інвестицій. При цьому може використовуватися поєднання вертикальної та горизонтальної диверсифікації, а також забезпечення якісної диверсифікації у відповідних випадках. При цьому зазначимо, що макроекономічна стабільність є важливим фактором підвищення доданої вартості та диверсифікації агропромислової продукції. З цієї точки зору ключовим чинником є стабільність обмінного курсу, що може допомогти Україні з часом розширити експорт і стабілізувати умови торгівлі.

Збільшення в експорті частки продовольчої продукції (наприклад, м'ясних і молочних продуктів), яка має вищий рівень доданої вартості, обумовлює необхідність реалізації заходів щодо збільшення поставок цієї продукції на традиційні експортні ринки або пошуку нових ринків для її збуту. Враховуючи сучасну конфігурацію міжнародної торгівлі, підвищення тарифів і нетарифні бар'єри та заходи можуть ускладнити проникнення українських продовольчих товарів на ринки країн, де торгівля регулюється правилами, що відрізняються від тих, що застосовуються до сировинних товарів. Наприклад, умови експорту зернових культур (пшениці, кукурудзи, ячменю) істотно відрізняються від експорту готових продуктів із зерна або продукції борошномельної промисловості. Отже, щоб бути успішною, стратегія диверсифікації, заснована на збільшенні доданої вартості, повинна поєднуватися із заходами, пов'язаними з аналізом зовнішніх ринків, дослідженням традицій споживання їжі та смаків споживачів, брендингом і маркетингом, вивченням тарифних і нетарифних заходів та оцінкою відповідної ємності ринку.

Детальний аналіз умов доступу до зарубіжних ринків, які формуються в результаті застосування урядами країн нетарифних заходів та стандартів, є важливою складовою розширення експортних можливостей українських аграрних підприємств. По-перше, слід звернути увагу на торгові витрати. Політика, спрямована на зниження витрат, може підвищити продуктивність і збільшити прибуток понад беззбитковий рівень і, таким чином, поглибити участь у виробничих ланцюгах для деяких продуктів, які інакше могли б бути неконкурентоспроможними. Цього можна досягти за допомогою покращення інституційного середовища в середині країни, поглиблення співробітництва із найближчими країнами-партнерами та відповідного інформаційного забезпечення щодо умов торгівлі на різних зарубіжних ринках.

Покращення внутрішнього інституційного середовища в Україні повинно передбачати запровадження належної практики регулювання на національному рівні: боротьба з корупцією; усунення розбіжностей, неузгодженості чи нечіткості у трактуванні нормативних актів або регуляторної практики між різними відомствами та гілками влади; уникнення частих змін у законодавстві, прийняття суперечливих нормативних актів; забезпечення відповідності національного законодавства міжнародним стандартам з урахуванням наявних ризиків в країні.

Вивчення та поглиблений аналіз можливостей розширення регіонального співробітництва сприятимуть поглибленню співпраці України з основними торговельними партнерами. Результатом таких спільних дій має стати зниження торговельних бар'єрів між торговельними партнерами, зокрема в рамках регіональної інтеграції, зменшення перешкод, з якими стикаються трейдери, і забезпечення диверсифікації експорту за рахунок нових або нетрадиційних видів аграрної продукції. Галузі, пов'язані в межах певного географічного регіону, часто мають більшу додану вартість і є більш складними. Тому потенціал позитивного впливу на економічне зростання, диверсифікацію та підвищення ефективності аграрного експорту легше розкрити в межах внутрішньо регіональної торгівлі. Наявність істотних

відмінностей в системах регулювання економіки та торгівлі може збільшити витрати українських експортерів агропродовольства. Тому необхідно досягати домовленостей щодо усунення відмінностей у вимогах у країнах походження та країнах-партнерах за допомогою угод про взаємне визнання або шляхом гармонізації в певних ключових секторах.

Покращення інформаційного забезпечення діяльності експортерів повинно передбачати впровадження торгових порталів і доступність даних про нетарифні заходи. Прозорість та доступ до інформації про умови торгівлі покращить рівень поінформованості підприємств, особливо невеликих компаній та малих і середніх підприємств, на які нетарифні заходи впливають найбільше.

Необхідно також сприяти вирішенню проблеми високих витрат на забезпечення відповідності української аграрної продукції міжнародним стандартам. Для цього важливими є заходи щодо модернізації виробничих потужностей у сільськогосподарському секторі та підвищення якості та безпеки продукції, що експортується. Нетарифні заходи в більшості випадків підвищують ціни на вхідні ресурси, але можуть також свідчити про підвищення якості. Збільшення доданої вартості аграрної продукції може відбуватися й тоді, коли виробники успішно виконують вимоги на експортних ринках.

Однією з головних перешкод диверсифікації аграрного експорту є недосконала система контролю якості продукції в Україні, оскільки випробування та сертифікація міжнародними акредитованими лабораторіями часто потрібні для обов'язкової чи добровільної оцінки відповідності та можуть бути дорогими. Дотримання необхідних нетарифних заходів забезпечує доступ до прибуткових ринків і сприяє розвитку прибуткових ділових мереж. Щоб досягти цього, необхідно модернізувати виробничі потужності.

В Україні також необхідно реалізовувати державну політику, яка сприяє загальній конкурентоспроможності, що також може покращувати диверсифікацію експорту, оскільки конкурентоспроможні підприємства матимуть міцніші позиції на зарубіжних ринках та зможуть успішно подолати

бар'єри входу на нові ринки. Крім цього, з метою забезпечення ефекту масштабу у виробництві м'ясної та молочної продукції, готових продуктів із зерна доцільно надавати галузеву підтримку шляхом об'єднання малих виробників. Просування цієї продукції на зарубіжні ринки може потребувати запровадження ефективного механізму фінансування, який передбачатиме віднесення нових інвестицій на постійні витрати до консолідації експорту. В рамках державно-приватного партнерства також необхідно проводити регулярні консультації з представниками аграрного бізнесу щодо забезпечення відповідності продукції міжнародним стандартам, що сприятиме швидшому поширенню інформації та виконанню виробниками агропродовольства необхідних вимог. При цьому важливими вважаємо економічні стимули, які можуть включати звільнення від сплати податків або фінансову підтримку тим підприємствам, які бажають отримати сертифікацію або взяти зобов'язання щодо дотримання добровільних стандартів сталого розвитку, сприяти застосуванню таких стандартів у державних закупівлях.

З огляду на вищезазначені проблеми, для збільшення ефективності експорту сільськогосподарської продукції необхідно вживати заходи щодо забезпечення структурних змін у вітчизняному агропродовольчому комплексі. Оптимізація структури аграрного експорту та збільшення обсягів продаж товарів з вищим рівнем доданої вартості на зарубіжні сільськогосподарські ринки може сприяти підвищенню експортної ефективності у торгівлі України сільськогосподарською продукцією. Таким чином, традиційний режим екстенсивного управління та розвитку можна змінити, а промислову структуру сільськогосподарської продукції можна оновити та оптимізувати. Крім того, більше уваги слід приділяти глибокій переробці сільськогосподарської продукції, слід впроваджувати нові науково-технічні розробки та технологічні рішення для постійного вдосконалення технології виробництва сільськогосподарської продукції, а також для підвищення її якості.

Необхідно активно розвивати потужності підприємств, які займаються переробкою сільськогосподарської продукції, підтримувати інноваційно

активні підприємства агропромислового комплексу та покращувати їх технічне оснащення. Застосування більш інтенсивних технологій переробки сільськогосподарської сировини є основною передумовою підвищення якості та ефективності аграрного експорту. Водночас, з огляду на те, що зернові культури та насіння олійних рослин можуть ще тривалий час залишатися основними товарними групами українського аграрного експорту, необхідно приділяти більше уваги якості та ціні продукції в процесі експорту, а кількість продукції слід визначати на основі забезпечення власних витрат і національних інтересів.

Для збільшення обсягів експорту переробленої аграрної продукції (наприклад, м'ясні та молочні продукти, олія) важливо також застосовувати сучасні маркетингові інструменти. Під час просування продуктів на зарубіжні ринки необхідно акцентувати на перевагах продукції, характеризувати бренд з точки зору його екологічних характеристик та впливу його виробництва на навколишнє середовище для подальшого підвищення його популярності. Для цих сільськогосподарських продуктів глибокої переробки важливо змінити та адаптувати промислову структуру та виробничі потужності відповідно до ринкової ситуації та стратегічних переваг, які отримують вітчизняні виробники завдяки лібералізації торгівлі в межах Поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі України з ЄС, а також забезпечити відповідні кошти та технічну підтримку для формування ринкового попиту на цю продукцію.

В умовах війни та після завершення воєнних дій Україні необхідно ефективніше використовувати можливості розвитку експорту аграрної продукції з вищим рівнем доданої вартості, пов'язаних зі спрощенням режиму торгівлі не лише з країнами ЄС, а й з іншими країнами, зокрема, Туреччиною. Водночас, слід враховувати, що експорт аграрної продукції потребує ефективних логістичних мереж, які в даний час зазнали істотних руйнувань та не забезпечують можливостей доставки вантажів у необхідних обсягах.

Сільськогосподарська продукція має певні особливості, що обумовлюють високі вимоги до умов транспортування з метою зниження ризиків псування та

втрати значної частини вантажу. Особливо високі ризики виникають у випадку транспортування сільськогосподарської продукції на значні відстані упродовж тривалого часу, коли для забезпечення якості продукції потрібна відповідна інфраструктура, така як логістика холодового ланцюга та транспортні шляхи (морські, залізничні, автомобільні). На відміну від експорту зернових культур чи рослинної олії, для забезпечення експорту м'ясних та молочних продуктів логістика холодового ланцюга є найвагомішою складовою забезпечення поставок на закордонні ринки. У зв'язку з цим для вітчизняних експортерів цієї продукції постає завдання забезпечення безперебійних логістичних маршрутів доставки товарів та належного режиму транспортування, при якому продукти завжди перебувають у визначеному температурному середовищі на всіх ланках від виробництва, зберігання, транспортування, продажу до споживання, щоб забезпечити високу якість харчових продуктів і зменшити їх втрати.

Важливою умовою удосконалення структури аграрного експорту також є розвиток міжнародної торгівлі в поєднанні з транскордонною електронною комерцією. З розвитком електронної комерції традиційної сільськогосподарської торгівлі недостатньо, щоб зміцнювати конкурентні позиції в більш розвиненому ринковому середовищі. У випадку, коли поточний ринковий попит і пропозицію неможливо точно оцінити, відбуваються високі торгові витрати. У той же час, уповільнення торговельної діяльності та обороту капіталу певною мірою підвищує ризик виробництва продукції та інвестування капіталу. З огляду на це, важливим є розвиток електронної комерції, який відкриває більше можливостей для міжнародної торгівлі. Таким чином, транскордонна електронна комерція може бути використана для ефективного вирішення проблем, з якими стикаються експортери сільськогосподарської продукції в процесі укладання та виконання угод з партнерами.

Використання транскордонної електронної комерції може не тільки скоротити термін здійснення торговельних операцій, а й забезпечити швидкий оборот і безпеку коштів. Спрощення процесу комунікації може певною мірою збільшити обсяг транзакцій, а також вивільнить більше часу підприємцям для

вирішення більшої кількості питань, пов'язаних з розширенням їх присутності на зарубіжних ринках. Таким чином забезпечується ефективніша технічна підтримка транскордонної електронної торгівлі сільськогосподарською продукцією за рахунок використання технічних засобів і підвищуються гарантії отримання доходів фермерами. У той же час, українські експортери агропродовольчої продукції не достатньо поінформовані про переваги використання електронної комерції. Крім того, сучасна транскордонна електронна комерція в Україні стикається з низкою технічних ризиків та загроз в умовах війни, що вимагає від держави інвестувати більше коштів і технологій для підтримки та допомоги аграрним підприємствам у реалізації проектів з інформаційного забезпечення їх діяльності.

Нарешті, необхідно посилювати заходи щодо ефективного контролю та управління якістю сільськогосподарської продукції. З огляду на проблему торговельних бар'єрів, з якими стикається експорт значної частини аграрної продукції з України, важливою складовою державної політики має стати посилення нагляду та удосконалення управління якістю та безпекою сільськогосподарської продукції, а також активізація переговорів з основними імпортерами українського агропродовольства щодо зменшення або усунення існуючих несприятливих факторів для просування вітчизняної продукції на зарубіжних ринках. Для забезпечення якості та безпеки сільськогосподарської продукції слід запроваджувати сувору систему інспектування а всіх етапах виробництва, транспортування та кінцевого продажу української аграрної продукції. Крім того, необхідно покращувати стандарти виробництва, щоб зробити продукцію більш екологічною, що сприятиме зміцненню конкурентних позицій українського продовольства з вищим ступенем переробки на зарубіжних ринках. Водночас, у випадку встановлення іншими країнами деяких явно дискримінаційних бар'єрів для надходження українського агропродовольства на їхні ринки, в рамках державної політики мають розроблятися певні контрзаходи для підтримки аграрного експорту, зокрема в частині продукції з вищим рівнем переробки.

Висновки до розділу

1. Результати регресійного аналізу підтвердили позитивний вплив аграрного експорту за окремими товарними групами на економічне зростання України у період з 2010 р. по 2022 р. Економічне зростання України безпосередньо залежало від динаміки обсягів експорту продуктів тваринного походження і жирів та олій тваринного або рослинного походження. Більш детальне вивчення залежності економічного зростання від структури аграрного експорту показало, що збільшення обсягів експорту м'яса та їстівних субпродуктів, їстівних плодів та горіхів, молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду, зернових культур, готових продуктів із зерна здійснювало позитивний вплив на динаміку ВВП у розрахунку на одну особу. Найбільше впливала на економічне зростання зміна обсягів експорту молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду, готових продуктів із зерна. Зважаючи на істотний вплив на економіку та порівняно вищу додану вартість цих продуктів, але невисоку їх частку в загальних обсягах аграрного експорту, визначимо ці товарні групи пріоритетними з точки зору збільшення виробництва та нарощення експортних поставок як основи покращення товарної структури аграрного експорту України.

2. Залежність економічного зростання України від обсягів експорту жирів та олій тваринного або рослинного походження, молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду, готових продуктів із зерна обумовлює необхідність нарощення виробництва та поставок за кордон цих продуктів з високим рівнем переробки. Відповідно, для українських аграрних підприємств важливими завданнями є технологічне оновлення та модернізація агропереробних підприємств, розвиток виробничих потужностей для виготовлення продукції з вищим рівнем доданої вартості, розширення експортних ринків для збільшення обсягів збуту продукції. У зв'язку з цим державна політика повинна бути спрямована на підтримку сільськогосподарських підприємств та передбачати заходи зі створення сприятливого інституційного середовища, що стимулюватиме підвищення

продуктивності та конкурентоспроможності сільського господарства в рамках стратегії, яка повинна бути збалансованою, стійкою та базуватися на порівняльних перевагах. Для удосконалення структури аграрного експорту необхідно диверсифікувати агропродовольчу продукцію, яка постачається на зарубіжні ринки, що потребує реалізації заходів щодо підвищення виробничої спроможності агропромислового комплексу: узгодження стратегічних документів щодо розвитку аграрного сектору із нормативно-правовими документами на національному та міжнародному рівнях; покращення доступу аграрних підприємств до новітніх технологій, розвиненої інфраструктури та залучення інших ресурсів; удосконалення політики в інвестиційній сфері, розвитку відповідних послуг та створення конкурентного середовища на внутрішньому ринку; розширення можливостей торгівлі в рамках існуючих угод про лібералізацію торгівлі та укладання нових угод про вільну торгівлю з метою полегшення виходу експортерів аграрної продукції на нові зовнішні ринки.

ВИСНОВКИ

1. У світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією домінують країни з розвиненою економікою, але частка країн, що розвиваються, зростає. Національні сільськогосподарські ринки більш захищені в процесі міжнародної торгівлі порівняно з ринками інших товарів, але співпраця країн в рамках СОТ і нові преференційні торгові угоди сприяють лібералізації ринку та стимулюють збільшення торгових потоків. Глобальні ланцюжки вартості в сільському господарстві позитивно впливають на міжнародну торгівлю та лібералізацію ринку, стимулюють розвиток сільськогосподарських послуг і сприяють створенню робочих місць. Отже, країни, що розвиваються, при розробці національних стратегій розвитку повинні враховувати важливість сільського господарства як одного з основних чинників економічного зростання та зміцнення конкурентних позицій на міжнародному ринку.

2. В умовах глобальних викликів важливою проблемою країн, що експортують аграрну продукцію, є низький рівень доданої вартості експортованих товарів. Попри те, що спеціалізація країни на виробництві продовольства не забезпечує міцні конкурентні позиції в глобальній економіці, експорт сільськогосподарської продукції переважно позитивно впливає на економічне зростання країн, що розвиваються. При цьому, структура аграрного експорту є важливим чинником економічного зростання, оскільки торгівля сільськогосподарською продукцією з вищим рівнем переробки має сильніший вплив на динаміку ВВП порівняно з іншими товарними групами.

3. З метою дослідження загальних тенденцій експорту сільськогосподарської продукції використовується динамічний аналіз, який передбачає визначення темпів зростання обсягів аграрного експорту та частки цієї продукції в загальних обсягах експорту товарів, що дозволяє зробити висновок про ступінь спеціалізації національної економіки на виробництві аграрної продукції. Структурний аналіз доцільно використовувати для визначення основних товарних груп, які мають найбільші частки в обсягах експорту сільськогосподарської продукції, що дозволить виділити галузі

експортної спеціалізації в сільськогосподарському секторі економіки. На основі результатів структурного аналізу формують систему показників для побудови регресійної моделі залежності реального ВВП від обсягів експорту основних товарних груп сільськогосподарської продукції.

4. До початку повномасштабної війни з Росією Україна була провідним виробником соняшникової олії та макухи і посідала перше місце за обсягами експорту цієї продукції на світовий ринок, а українські експортери кукурудзи, ячменю, ріпаку та пшениці входили до першої десятки країн-експортерів. Значну частину аграрного експорту України становила сільськогосподарська сировина, що обумовлює низьку валютну ефективність експортних операцій. Найбільшими імпортерами українського продовольства традиційно є країни Азії та Африки, проте експорт зерна до цих країн у 2022 р. істотно скоротився через блокування російськими військами морської логістики, що спричинило продовольчу кризу. Водночас, експорт українського продовольства до країн ЄС збільшився під час повномасштабної війни завдяки призупиненню дії торговельних обмежень.

5. Упродовж 2010-2022 рр. спостерігалось зростання ролі аграрного експорту у формуванні структури зовнішньої торгівлі України та забезпеченні економічного розвитку, про що свідчить істотне збільшення вартісних обсягів і частки сільськогосподарської продукції та готових продуктів харчування у загальних обсягах експорту товарів. Основу аграрного експорту України становили продукти рослинного походження, а темпи зростання їх експорту перевищували темпи зростання за іншими групами агропродовольчих товарів. У структурі аграрного експорту України у 2022 р. найбільшою була частка продуктів рослинного походження, значно меншу частку займали жири та олії тваринного або рослинного походження. Негативною тенденцією, з точки зору якості структури аграрного експорту, є істотне зменшення частки готових харчових продуктів. Серед продуктів рослинного походження найбільшу частку у структурі експорту України займають зернові культури, які становлять основу поставок агропродовольства до азійських країн. Аграрний експорт з

України до ЄС в основному складався із зернових культур, жирів та олій тваринного або рослинного походження, насіння та плодів олійних рослин.

6. В умовах війни в Україні на виробництво та експорт аграрної продукції впливають такі ризики та загрози: зменшення чисельності працездатних осіб та істотні диспропорції у структурі та регіональній концентрації робочої сили; руйнування виробничого потенціалу в аграрному секторі; порушення логістики експорту аграрної продукції та ресурсного забезпечення діяльності аграрних підприємств. Після припинення дії Чорноморської зернової ініціативи посилилися загрози зменшення поставок аграрної продукції на світові ринки, погіршення доступу найбільш вразливих країн до продовольства через складну логістику його доставки та підвищення ціни, зростання експортних витрат та скорочення виробництва аграрної продукції в Україні. Попри позитивні прогнози щодо збільшення виробництва зернових культур на 2023-2024 маркетинговий рік, очікується зниження експорту через погіршення логістики.

7. Економічне зростання України у 2010-2022 рр. безпосередньо залежало від динаміки продуктів тваринного походження, жирів та олій тваринного або рослинного походження. Збільшення обсягів експорту м'яса та їстівних субпродуктів, їстівних плодів та горіхів, молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду, зернових культур, готових продуктів із зерна позитивно впливало на динаміку ВВП у розрахунку на одну особу. Найбільший вплив здійснювала зміна обсягів експорту молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду, готових продуктів із зерна, а тому збільшення їхнього виробництва та нарощення експортних поставок визначимо пріоритетними напрямками покращення товарної структури аграрного експорту України.

8. Збільшення виробництва та експорту жирів та олій тваринного або рослинного походження, молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду, готових продуктів із зерна потребує технологічного оновлення та модернізації аграрних підприємств, розвитку виробничих потужностей для виготовлення цієї продукції, розширення експортних ринків

для нарощення обсягів збуту продукції. У зв'язку з цим державна політика повинна бути спрямована на підтримку сільськогосподарських підприємств та передбачати заходи зі створення сприятливого інституційного середовища для підвищення продуктивності та конкурентоспроможності сільського господарства в рамках стратегії, яка повинна бути збалансованою, стійкою та базуватися на порівняльних перевагах. Для удосконалення структури аграрного експорту необхідно впроваджувати заходи з підвищення виробничої спроможності агропромислового комплексу: узгодження стратегічних документів щодо розвитку аграрного сектору із нормативно-правовими документами на національному та міжнародному рівнях; покращення доступу аграрних підприємств до новітніх технологій, розвиненої інфраструктури та залучення інших ресурсів; удосконалення політики в інвестиційній сфері, розвитку відповідних послуг та створення конкурентного середовища на внутрішньому ринку; розширення можливостей торгівлі в рамках існуючих угод про лібералізацію торгівлі та укладання нових угод про вільну торгівлю з метою полегшення виходу експортерів аграрної продукції на нові зовнішні ринки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Agriculture and Food. URL:
<https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/overview>.
2. World Bank (2020). Agriculture, forestry, and fishing, value added (current US\$). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.CD>.
3. Agriculture, forestry, and fishing, value added (% of GDP).
<https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS/>
4. FAO (2019). World Food and Agriculture – Statistical pocketbook 2019.
URL: <http://www.fao.org/3/ca6463en/CA6463EN.pdf>
5. FAOSTAT. Countries by commodity. URL:
http://www.fao.org/faostat/en/#rankings/countries_by_commodity_exports.
6. OECD-FAO Agricultural Outlook 2019-2028. OECD Publishing. URL:
https://doi.org/10.1787/agr_outlook-2019-en.
7. Gombkötő N. International Trade in Agricultural and Food Products. International Journal of Commerce, Business and Management. 2017. Vol. 6. No.3. URL:
https://www.researchgate.net/publication/333966060_International_Trade_in_Agricultural_and_Food_Products/.
8. Global value chains in agriculture and food: A synthesis of OECD analysis. OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers. 2020. No. 139. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/6e3993fa-en>.
9. FAO (2018). Rice Market Monitor. URL:
<http://www.fao.org/economic/est/publications/rice-publications/rice-market-monitor-rmm/en>.
10. Baldwin, R., & di Mauro, B. W. (2020). Economics in the time of COVID-19. A VoxEU.org Book, Centre for Economic Policy Research (CEPR).
11. Lewis, D., Mertens, K., & Stock, J. H. US economic activity during the early weeks of the SARS-Cov-2 outbreak. National Bureau of Economic Research. Working Paper. 2020. No. 26954.

12. Falato A., Goldstein, I., & Hortaçsu, A. Financial fragility in the COVID-19 crisis: The case of investment funds in corporate bond markets. *Journal of Monetary Economics*. 2021. Vol. 123. P. 35–52.

13. Ridley, W., Akhundjanov, S. B., & Devadoss, S. The COVID-19 pandemic and trade in agricultural products. *The World Economy*. 2023. Vol. 46. P. 2432–2455. <https://doi.org/10.1111/twec.13376>.

14. Baldwin, R., & Tomiura, E. Thinking ahead about the trade impact of COVID-19. *Economics in the time of COVID-19*. A VoxEU.org book. Centre for Economic Policy Research, 2020.

15. Kerr, W. A. The COVID-19 pandemic and agriculture—short and long run implications for international trade relations. *Canadian Journal of Agricultural Economics*. 2020. Vol. 68(2). P. 225–229.

16. Promoting value addition and the enhancement of domestic productive capacity through local economic empowerment. United Nations Conference on Trade and Development. 16 October, 2019. https://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ciem10d2_en.pdf.

17. Urriola Canchari N. N., Aquino Rodriguez C. A. and Baral P. The impact of traditional and non-traditional agricultural exports on the economic growth of Peru: a short- and long-run analysis. *Studies in Agricultural Economics*. 2018. Vol. 120.

18. Awokuse T.O. Trade openness and economic growth: is Growth Export-Led or Import-Led? *Applied Economics*. 2018. Vol. 40. P. 161-173.

19. Tiba S., Frikha M. Income, trade openness and energy interactions: Evidence from simultaneous equation modeling. *Energy*. 2018. Vol. 147. P. 799-811.

20. UNCTAD, 2016. [Group of] 20 Policies and Export Performance of Least Developed Countries (United Nations publication, New York and Geneva).

21. Sakata, Shozo (ed.) Structural Changes of Agriculture in the CLMTV Countries and their SocioEconomic Impacts. BRC Research Report. 2020. No. 27. Bangkok Research Center, JETRO Bangkok / IDE-JETRO.

22. Abrehám J., Vošta M., Čajka P., Rubáček F. The specifics of selected agricultural commodities in international trade. *Agricultural and Resource Economics*. 2021. Vol. 7. No. 2. P. 5–19.
23. Sanjuan-Lopez A.I. and Dawson P.J. Agricultural Exports and Economic Growth in Developing Countries: A panel Co-Integration Approach. *Journal of Agricultural Economics*. 2010. Vol. 61(3). P. 565-583.
24. Forgha N.G. and Aquilas N.A. The Impact of Timber Exports on Economic Growth in Cameroon: An Econometric Investigation. *Asian Journal of Economic Modelling*. 2015. Vol. 3(3). p. 46-60.
25. Faridi M.Z. Contribution of agricultural exports to economic growth in Pakistan. *Pakistan Journal of Commerce & Social Sciences*. 2012. Vol. 32. P. 133–146.
26. Mahmood, K. and Munir, S. Agricultural Exports and Economic Growth in Pakistan: An Econometric Reassessment. *Quality and Quantity*. 2017. Vol. 52. P. 1561-1574.
27. Ahmed O. and Sallam W. Studying the Volatility Effect of Agricultural Exports on Agriculture Share of GDP: The Case of Egypt. *African Journal of Agricultural Research*. 2018. Vol. 13(8). p. 345-352.
28. Busari, A. O., Kehinde, A. L., & Ayanboye, A. O. Effects Of Agricultural Exports on Economic Growth in Nigeria: A Co-Integration Analysis (1980-2019). *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. 2022. Vol. 22 (1).
29. Ijirshar V.U. The empirical analysis of agricultural exports and economic growth in Nigeria. *Journal of Development and Agricultural Economics*. 2015. Vol. 7(3). P. 113–122.
30. Yifru T. Impact Of Agricultural Exports on Economic Growth in Ethiopia: The Case of Coffee, Oilseed and Pulses (No. 265676). Collaborative Master's Program in Agricultural and Applied Economics. 2015. <https://ageconsearch.umn.edu/record/243473/>.

31. Gilbert N. A., Linyong S. G. & Divine G. M. Impact of agricultural export on economic growth in Cameroon: Case of banana, coffee, and cocoa. *International Journal of Business and Management Review*. 2013. Vol. 1(1). P. 44-71.
32. Uremadu S. O., Onyele, K. O. and Ariwa F. O. The Impact of Selected Agricultural Exports on the Growth of the Domestic Economy. *Prime Journal of Business Administration and Management*. 2016. Vol. 6(3). P. 2035-2046.
33. Bakari S. The Impact of Vegetables Exports on Economic Growth in Tunisia. *Economic Research Guardian*, Weissberg Publishing. 2017. Vol. 7(2). P. 72-87.
34. Bakari, S. The Impact of Olive Oil Exports on Economic Growth: Empirical Analysis from Tunisia. MPRA Paper 82812. University Library of Munich, Germany, 2017.
35. Bakari S. The Impact of Citrus Exports on Economic Growth: Empirical Analysis from Tunisia. *International Journal of Food and Agricultural Economics*. 2018. Vol. 6(1). pp. 95-112.
36. Arifah K.F., Kim J. The Importance of Agricultural Export Performance on the Economic Growth of Indonesia: The Impact of the COVID-19 Pandemic. *Sustainability*. 2022. Vol. 14. 16534. URL: <https://doi.org/10.3390/su142416534>.
37. Jun Ho Seok & Hanpil Moon. Agricultural exports and agricultural economic growth in developed countries: Evidence from OECD countries. *The Journal of International Trade & Economic Development*. 2021. Vol. 30 (7). <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09638199.2021.1923780>.
38. Bakari S. and Tiba S. Agricultural Exports, Agricultural Imports and Economic Growth in China. MPRA Paper. 2022. No. 114415. URL: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/114415>.
39. Li, Tianhua. Problems and Countermeasures of China's International Trade in Agricultural Products under the "Belt and Road Initiative". *Scientific Programming*. Vol. 2022. Article ID 5093426. URL: <https://www.hindawi.com/journals/sp/2022/5093426>.

40. Zongxian F. and Jiang W. National strategy research on the “Belt and road” from the perspective of intra-industry trade. *International trade issues*. 2017. no. 3. p. 168–178.
41. Yang F. and Jing L. Research on the growth factors of China’s agricultural exports to Japan - an empirical analysis based on the cms model. *International Business Research*. 2017. Vol. 38(6). p. 38–47.
42. Yifru T. Impact of Agricultural Exports on Economic Growth in Ethiopia: The Case of Coffee, Oilseed and Pulses (No. 243473). Collaborative Master’s Program in Agricultural and Applied Economics. 2015.
43. Сегеда С. А. Аграрно-продовольча продукція в товарній структурі зовнішньої торгівлі України. *Економіка АПК*. 2019. Т. 26. № 2. С. 73-83.
44. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/zd/tsztt/arh_tsztt2023_u.html.
45. Solow R.M. Technical Change and the Aggregate Production Function. *The Review of Economics and Statistics*. 1957. Vol. 39. P. 312-320. <https://doi.org/10.2307/1926047>.
46. Kang H. Agricultural Exports and Economic Growth: Empirical Evidence from the Major Rice Exporting Countries. *Agricultural Economics*. 2015. Vol. 61. P. 81-87. <https://doi.org/10.17221/99/2014-AGRICECON>.
47. Siaw A., Jiang Y., Pickson R. and Dunya R. Agricultural Exports and Economic Growth: A Disaggregated Analysis for Ghana. *Theoretical Economics Letters*. 2018. Vol. 8. P. 2251-2270.
48. Feder G. On Export and Economic Growth. *Journal of Development Economics*. 1982. Vol. 12. P. 59-73. [https://doi.org/10.1016/0304-3878\(83\)90031-7](https://doi.org/10.1016/0304-3878(83)90031-7).
49. Ram R. Exports and Economic Growth: Some Additional Evidence. *Economic Development and Cultural Change*. 1985. Vol. 33. P. 415-425. <https://doi.org/10.1086/451468>.
50. Duc N.M. and Tram N.A. Relationship between Sectoral Exports and Economic Growth: A Time Series Econometric Analysis for Vietnam Fishery Sector 1999-2008. *Journal of Science*. 2011. P. 1-12.

51. Serenis, D., Tsounis, N. and Serenis, P. Exchange Rate Volatility and Sectoral Exports: Is There a Relationship? New Evidence from the E.U. Proceedings of the International Conference on Applied Economics. 2011. Vol.11. P. 579-588.

52. Grjebine T. Does Modern Banking Lead to Money Privatization? International Economics. 2013. Vol. 133. P. 50-71. <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2013.04.005>.

53. Bermúdez C. and Dabús C. Let It Float: New Empirical Evidence on De Facto Exchange Rate Regimes and Growth in Latin America. Estudios Economicos. 2015. Vol. 32. P. 3-18.

54. FAOSTAT. Top 20 Country, Export quantity of Wheat. https://www.fao.org/faostat/en/#rankings/countries_by_commodity_exports.

55. Ukraine Agricultural Production and Trade. Foreign Agricultural Service. U.S. Department of Agriculture. April, 2022. <https://www.fas.usda.gov/sites/default/files/2022-04/Ukraine-Factsheet-April2022.pdf>.

56. Матвеев М. Сільське господарство та ринок сільськогосподарських земель України: вплив війни. <https://voxukraine.org/silске-gospodarstvo-ta-rynok-silskogospodarskyh-zemel-ukrayiny-vplyv-vijny>.

57. В Україні збільшився експорт товарів усіх видів. <https://minagro.gov.ua/news/v-ukrayini-zbilshivsya-eksport-tovariv-usih-vidiv>.

58. Matuszak S. Spichlerz świata? Rozwój rolnictwa na Ukrainie. Raport OSW. Warszawa, 2021. https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Raport-OSW_Spichlerz-swiata_net.pdf.

59. Якість української пшениці в новому сезоні погіршилася через погодні умови. <https://www.agravery.com/uk/posts/show/akist-ukrainskoi-psenici-v-novomu-sezoni-pogirsilasa-cerez-pogodni-umovi>.

60. FAO. 2022. World Food and Agriculture – Statistical Yearbook 2022. Rome. <https://doi.org/10.4060/cc2211en>.

61. Мартишев П. Зерно для Африки: потенціал експорту для України у найближче десятиліття: Чи доцільно шукати шляхи відновлення українського

агросектору через співпрацю з африканськими країнами?
<https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/7/704046>.

62. Ukraine's share in EU exports peaked in March. Eurostat, 26 May 2023.
<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20230526-2>.

63. Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу за 2010 рік.
https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/zd/e_iovt/e_iovt_1210.htm.

64. Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу у 2021 році. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/e_iovt/arh_iovt2021.htm.

65. Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу за січень 2022 року.
https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/e_iovt/arh_iovt2022.htm.

66. Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі у 2021 році.
https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/kr_tstr/arh_kr_2021.htm.

67. Товарна структура зовнішньої торгівлі з країнами ЄС.
https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm.

68. Ukraine situation report (12 October 2022). OCHA. 2022. New York.
<https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-situation-report-12-oct-2022-enuk>.

69. World Bank. 2022. Ukraine: Rapid Damage and needs assessment. Washington.
<http://documents.worldbank.org/curated/en/099445209072239810/P17884304837910630b9c6040ac12428d5c>.

70. Individual rural farms natural persons (households) were introduced in 2003 by the Law of Ukraine number 742-IV “On individual rural farms”. For ease of reference, this category is referred to as “rural households” throughout this document. For more information, consult the following link: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/02/KSE-Smallholders.pdf>.

71. Статистичний щорічник України 2021. Київ: Державна служба статистики України, 2022.
https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm.

72. FAO. 2022. Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine – Findings of a nation-wide rural household survey, December 2022. Rome. <https://doi.org/10.4060/cc3311en>.

73. Agricultural Outlook Ukraine. 2030 - cereals and oilseeds market projections. Kyiv School of Economics. KSE Agrocenter Working Paper. May, 2023. <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/documenten/publicaties/2023/06/13/kse-agricultural-outlook-ukraine>.

74. Glauber J., McNamara B., Olivetti E. Russia terminates the Black Sea Grain Initiative: What's next for Ukraine and the world? <https://www.ifpri.org/blog/russia-terminates-black-sea-grain-initiative-whats-next-ukraine-and-world>.

75. Ukrainian agricultural exports via the Black Sea 2022-2023, by product. <https://www.statista.com/statistics/1341447/ukrainian-agricultural-exports-by-product>.

76. Експортна катастрофа. Без "зернового коридору" на Україну чекає скорочення посівів. <https://www.unian.ua/economics/agro/eksportna-katastrofa-bez-zernovogo-koridoru-na-ukrajinu-chekaye-skorochennya-posiviv-12350574.html>.

77. Grain: World Markets and Trade. United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service. November, 2023. <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/grain.pdf>.

78. Валовий внутрішній продукт України. <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>.

79. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності у 2010-2022 рр. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ibd/ibd_rik/ibd_u/ki_rik_u_e_bez.htm.

80. Зайняте населення за видами економічної діяльності. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2013_u.htm.